

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Avaliku õiguse osakond

Julia Novodevitšenski von Jung

FORMAALNE SOTSIAALNE KONTROLL KARISTUSÕIGUSE NÄITEL
EUROOPALIKUS JA ISLAMISTLIKUS KULTUURIRUUMIS

Magistritöö

Juhendaja:

dr iur Silvia Kaugia

Tartu

2016

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. Sotsiaalse kontrolli kontseptsioonide ajaloolisest kujunemisest	8
1.1 Sotsiaalse kontrolli teoreetilistest algallikatest.....	8
1.2 Indiividipõhise sotsiaalse kontrolli kontseptsioonid	11
1.3 Grupipõhise sotsiaalse kontrolli kontseptsioonid	16
2. Sotsiaalse kontrolli eesmärgid, struktuur, meetodid ja liigid	18
2.1 Sotsiaalse kontrolli eesmärgid	18
2.2 Sotsiaalse kontrolli struktuur ja meetodid	20
2.2.1 Sotsiaalsed normid sotsiaalse kontrolli struktuuris	23
2.2.2 Sanksioonid sotsiaalse kontrolli struktuuris.....	24
2.3 Sotsiaalse kontrolli liigid.....	25
2.3.1 Formaalne sotsiaalne kontroll	27
2.3.2 Mitteformaalne sotsiaalne kontroll.....	29
2.3.3 Enesekontroll.....	30
3. Karistusõigus põhiväärtuste kaitsel euroopalikus kultuuriruumis	32
3.1. Tegude kriminaliseerimine ühiskondliku kokkuleppena.....	32
3.2 Kuriteo definitsioon ja seaduslikkuse põhimõte Eesti karistusõiguses	33
3.3 Eesti karistusõiguse ruumiline ja isikuline kehtivus.....	35
4. Karistusõigus sotsiaalse kontrolli süsteemis islamistlikus kultuuriruumis	37
4.1 Islami õiguse olemusest.....	37
4.2 Islami karistusõiguse ajalooline areng.....	38
4.3 Kuriteo definitsioon ja seaduslikkuse põhimõte islami karistusõiguses	40
4.4 Õiguse subjektid islami karistusõiguses	41
4.5 Kuriteod ja sanktsioonid islami karistusõiguses.....	43
4.5.1 <i>Huddud</i> (karistatavad teod)	43
4.5.2 <i>Kisas</i> (veritasu).....	44

4.5.3 <i>Tazir</i> (distsiplinaar)	45
4.5.4 <i>Dija</i> (veritasumaks).....	46
5. Formaaalse sotsiaalse kontrolli piirid indiviidi vastutuse piiritlemisel kahes karistussüsteemis	48
5.1 Vastutust välistavad asjaolud.....	48
5.1.1 Süüd välistavate asjaolude võrdlus Islami ja Eesti karistusõiguses	48
5.1.1.1 Süüdivus	49
5.1.1.2 Eksimus	50
5.2. Õigusvastasust välistavate asjaolude võrdlus Islami ja Eesti karistusõiguses.....	51
5.2.1 Hädakaitse	51
5.2.2 Hädaseisund	53
5.2.3 Kahetsus	55
5.3 Kultuuride kohanemisprotsessid akulturatsiooniteooria järgi	55
KOKKUVÕTE	57
SUMMARY	62
Kasutatud kirjandus	67
Kasutatud normatiivaktid	71
Kasutatud kohtulahendid	71
Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks	72

SISSEJUHATUS

Käesoleva sajandi poliitilise stabiilsuse kõikumiste tulemusena on muutunud ja muutuvad üha aktuaalsemaks mõisted „sotsiaalne kontroll“ ja „sotsiaalne konflikt“.

Mõlemad mõisted aktiveeruvad kaasaegse multikultuurse ühiskonna tingimustes, kus sotsiaalse korra ja õiguse kui selle korra reguleerimismehhanismi toimimine on pahatihti raskendatud. Selle olulise põhjusena võib nimetada migratsiooni, kus ühe õiguskultuuriga riigi territooriumil tekivad teise õiguskultuuriruumi kogukonnad, mis tihtipeale mõjutavad ja suruvad peale enda õiguse nii juriidilises kui ka sotsiaalses ja maailmavaatelises tähenduses. Niisuguses olukorras aitab sotsiaalset konflikti ennetada eelkõige sotsiaalne kontroll, mille all mõistetakse ühiskonnas toimuvat üksikisiku käitumise korrektuuri, mille eesmärgiks on hoida ära konflikte, tagada avaliku korra tavapärase toimimine ning säilitada ühiskonna sotsiaalse struktuuri terviklikkus.

Ideaalse ühiskonna mudelit võib ette kujutada nii, et iga üksikisik saab vabalt teostada ja viia ellu enda poolt püstitatud eesmärged olles samas teadlik piirangutest ja ootustest, mida ühiskond antud ajahetkel nõuab. Samas ei ole see iseenesestmõistetavalt lihtne suunata isikut, et ta teadvustaks ja käituks ühiskonnas tunnustatud ootustele vastavalt.

Ühiskond kujundab inimese teadvust kiiremini ja tugevamini kui teadvus ühiskonda, tänu millele mõistab inimene reeglina ühiskonna vajadusi ja eesmärged ning on võimeline enda teadvust vastavalt neile ümber kohandama, st ta teadvustab endale sotsiaalseid väärtuseid ja püstitab sihid, mille poole liikuda.¹

Inimese ja teda ümbritseva maailma vahelised suhted on mitmekesised ning keerulised. Samas on need alati olnud seotud ka reeglitega, milledest sõltuvus on mitmekordne ja eriliigilistel korrasüsteemidel põhinev. Inimvaim loob loodusele omaste seaduspärasuste üle oma korra, kuhu kuulub ka õigus. Õigus on loomu poolest sotsiaalne kord, kuna ta reguleerib inimeste omavahelisi suhteid.²

Tänapäeva Euroopas elatakse reaalse terrorirünnakute hirmu all. Islami usu esindajate arv kasvab Euroopas igapäevaselt ning suurest Euroopasse saabuvast pagulasmassist on

---

¹ S. Kaugia. Õigusteadvus: olemus, kujunemine, toimimine. – Õigus ühiskonnas. Artiklite kogumik. S. Kaugia (koost). Tartu: Avatar 2006, lk 112.

² R. Narits. Õiguse entsüklopeedia. Tallinn: Juura 2004, lk 17.

radikaalse islamismi esindajaid eristada võimatu. Seega islami õiguse uurimine kiiresti muutuvast maailmas on võrdleva õigusteaduse seisukohalt üks aktuaalsemaid küsimusi.

Islami õigus on üle maailma ulatuslikult levinud religioon – õiguslik süsteem, mis on ka maailma õiguskultuuri lahutamatu osa. Islami usk on sellesse usundisse kuulujate arvult teine religioon maailmas peale kristluse.³ Islamit ei saa võrreldes teiste usunditega eristada selgelt riigiti, kus ametlikuks religiooniks on islam. Arvukad moslemi kogukonnad asuvad üle terve maailma.

R. David'i seisukohalt on islami õiguse eristatavaks tunnuseks selle arhailisus ja kodifitseeritud normide puudumine. Selle õiguse keskpunktiks on religiooni moraal.⁴ Kui islamiriikides on usul ja õigusel ühised allikad, siis Euroopas on valdavalt levinud kristlus, mis on õigusest lahutatud nähtus – Euroopas on kirik, riik ja õigus lahutatud. Islami õiguse võrdlev uurimine vastandades seda romaani-germaani õiguskultuurile, annab võimaluse mõista selle õiguskultuuri fenomeni.

Ei saa eitada, et õigus on tähtis sotsiaalne institutsioon, mille ülesandeks on koordineerida ühiskonna erinevate sfääride tegevust ning tagada sotsiaalse organismi kooskõlastatud funktsioneerimine. Sellest tulenevalt omavad õigusnormid ühiskonnas erilist staatust teiste sotsiaalsete normidega võrreldes, mis paneb aga õigusnormidele ka suurema vastutuse ühiskondlike suhete regulatsioonis.⁵

Iga ühiskond kujutab endast inimkooslust, mille stabiliseerimiseks ja arendamiseks on vaja korda, normaalseid elutingimusi. Ühiskonda korrastav ja juhtiv võim peab seda ühiskonda ka kontrollima. Sotsiaalse kontrolli vahendid on erinevad – alates vahetust füüsilisest jõust ja majanduslikust survest ning lõpetades inimestevahelisi suhteid, ootusi, taotlusi, harjumusi, kombeid, kõlblust jms formaliseerivate normidega.⁶

Ei inimühiskond tervikuna ega ka konkreetne sootsium ei saaks eksisteerida ilma koostöö ja vastastikuse usalduseta. See avaldub rahukorras, rahulikus koeksisteerimises. Ühiskondliku rahukorra kaitse on karistusõiguse fundamentaalne ülesanne.⁷

Õigusnormidest kõige intensiivsema mõjuga on kahtlemata kõikides õiguskultuurides karistusõigusnormid, nad seavad indiviidile kõige rangemad piirangud.

---

³ Ю. Максимов, К. Смоляр. Ислам. Москва: Религиоведение 2005, lk 6.

⁴ R. David, J.E.C Brierley. Major Legal Systems in the World. London 1985, lk 455 – 483.

⁵ S. Kaugia. Normatiivse käitumise regulatiivsest ja teadvuslikust tasandist. – Ühiskonna turvalisuse teenistuses. Artiklite kogumik. A. Lall (koost). Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2010, lk 55.

⁶ J. Sootak. Sanktsiooniõigus: Karistusõiguslikud regulatsioonid ja nende kohaldamine. Tallinn: Juura 2007, lk 13.

⁷ J. Sootak. Karistusõigus. Üldosa. Tallinn: Juura 2010, lk 34.

Ühiskonna seisukohalt on karistusõiguse näol tegemist sotsiaalsete normidega, mis on suunatud ühiskonna põhiväärtuste kaitsele ning neid väärtusi kõige rängemalt kahjustavate tegude – süütegude – ärahoidmisele ja tõkestamisele.⁸

Käesolevas magistritöös käsitletakse formaalse sotsiaalse kontrolli piire Euroopa ja islami riikides vaadeldes nende mõlema õigussüsteemi karistusõiguse mõningaid üldosa sätteid, mis mõjutavad oluliselt islami õiguskultuuri esindajate õiguspärase käitumise tagamist ning normatiivse käitumismalli kujundamist euroopa kultuuriruumis. Uuritakse, kuidas toimub kriminaliseerimine sotsiaalse kontrolli süsteemis.

Magistritöö eesmärk on otsida vastust küsimusele, millised on kahe töös käsitletava õiguskultuuri kohanemisvõimalused tänase (õigus-)kultuuride lähenemise ja koguni segunemise tingimustes, ja seda läbi karistusõiguses kasutatavate sotsiaalse kontrolli meetodite prisma.

Antud eesmärgi realiseerimiseks käsitletakse esmalt euroopaliku, seejärel islamistliku karistusõiguse mõningaid aspekte, et hoomata formaalse sotsiaalse kontrolli piire ja ulatust nimetatud kultuuriruumides ning prognoosida moslemite kohanemise võimalusi Euroopas. Euroopaliku õiguse analüüs põhineb Eesti karistusõigusel.

Töös on kasutatud terminit euroopa õigus, millega autor tähistab kristlikul kultuuril põhinevat õigust, eristamata romaani-germaani õiguskultuuri ja *common law*'d, kui võrdluse lähtekohaks on üldine õiguse olemusest arusaam.

Käesolev magistritöö koosneb viiest peatükist. Esimeses peatükis vaadeldakse mõiste „sotsiaalne kontroll“ ajaloolist arengut. Tuuakse välja sotsiaalse kontrolli elemente nii Platon'i, Aristotelese, Konfutsius'e ja keskaja filosoofide töödes, kui ka XX sajandi sotsioloogide kontseptsioone, ühiskonna arenguetappe üksikisikust hulgani.

Teises peatükis keskendutakse sotsiaalse kontrolli eesmärkidele, struktuurile, meetoditele ja liikidele. Vaatluse all on sotsiaalteadlaste ja õigusteadlaste kontseptsioonid riigi teooria kontekstis, mis kitsendati sotsiaalse kontrolli tasemeni eesmärgiga saada ülevaade sotsiaalse kontrolli piiride tekkimise mehhanismist ja iseloomust.

Kolmas peatükk on pühendatud Eesti karistusõigusele kui põhiväärtuste kaitsjale euroopalikus kultuuriruumis. Analüüsitakse kriminaliseerimise aluseid ja karistusõiguse garantifunktsioone.

---

⁸ J. Sootak 2010, lk 32.

Neljandas peatükis käsitletakse karistusõigust sotsiaalse kontrolli süsteemis islamistlikus kultuuriruumis ja viiendas peatükis formaalse sotsiaalse kontrolli piire indiviidi vastutuse piiritlemisel kahes karistussüsteemis.

Magistritöös kasutatakse teadustöö meetodina teoreetiliste seisukohtade analüüsi, (normatiivmaterjalide, kirjanduse ja kohtulahendite kogumist, süstematiseerimist ja analüüsimist). Allikmaterjalide hulka kuulub enamjaolt õiguskirjandus, artiklid ja kohtupraktika. Töös on kasutatud joonealust viitamissüsteemi järgides vormistuses Tartu Ülikooli õigusteaduskonna kirjalike tööde vormistamise nõudeid.

Märksõnad: sotsiaalne kontroll, karistusõigus, šariaat, õigusnorm.

1. Sotsiaalse kontrolli kontseptsioonide ajaloolisest kujunemisest

1.1 Sotsiaalse kontrolli teoreetilistest algallikatest

Iga ühiskond kujutab endast inimkooslust, mille stabiliseerimiseks ja arendamiseks on vaja korda, normaalseid elutingimusi. Ühiskonda korrastav ja juhtiv võim peab seda ühiskonda ka kontrollima.⁹

Sotsiaalse kontrolli all mõistetakse riigi ja ühiskonna mõju isiksusele ning sotsiaalsele keskkonnale, eesmärgiga reguleerida ühiskonna normatiivseid ja mittenormatiivseid isiksusele suunatud käitumisootusi. Sotsiaalne kontroll on normide, instituutide ja suhtumiste kogum, mis on suunatud inimeste sellise käitumise tagamisele, mis on vastavuses antud sotsiaalse grupi, klassi ja ühiskonna huvidega. Sotsiaalse kontrolli alus on normide ja hinnangute süsteem moraali, õiguse jm valdkondades, mis peegeldavad antud sotsiaalse grupi huvisid.¹⁰

Sotsiaalse kontrolli eelduseks on sotsiaalsete standardite teadvustamine nii individuaalsel kui ka sotsiaalsel tasandil. Selleks et hinnata, kas ühiskonnaliikmete käitumine on vastavuses ühiskonnas oodatavaga, peab hindajatel endil olema ettekujutus ühiskonnale vastuvõetavast käitumisest ja vajalik on sotsiaalsete normide internaliseerimine ehk teadvuslik omaksvõtmine. Nii on sotsiaalne kontroll ja normiteadvus lahutamatult seotud – hinnangu andmine enda ja teiste käitumisele lähtub teadvustatud normitunnetusest.¹¹

Sotsiaalse kontrolli teoreetilisi algallikaid on võimalik leida juba antiikaja filosoofide teostes. Ühiskonna sotsiaalse juhtimise ehk kontrolli küsimuse on tõstatanud juba Platon (umbes 427 eKr Ateena – umbes 347 eKr Ateena) oma dialoogis „*Politeia*“ ehk „Riik“. Platon vaatles sotsiaalse kontrolli protsessi üheaegselt nii kunsti kui ka tegevusena, eristades eriklassi

---

⁹ J. Sootak 2007, lk 3.

¹⁰ S. Kaugia. Sotsioloogia ja õiguse sotsioloogia teoreetilisi käsitlusi. – Õppematerjal Avatud Ülikoolile. Tartu Ülikool, õigusteaduskond. Tartu 2000, lk 17.

¹¹ S. Kaugia Õigusteadvuse olemus ja arengudeterminandid. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2011, lk 76.

filosoof-juhte, kelle ülesandeks oli ühiskonna ja riigi juhtimine. Platon eristas ka sotsiaalse kontrolli objekte ja subjekte, kelle huvid erinevad sotsiaalse kontrolli objektidest.¹²

Ka Aristoteles (384 eKr Stageira – 322 eKr Chalkis) vaatles sotsiaalset juhtimist vahendina, mille abil saab tagada heaolu kõikidele ühiskonnaliikmetele. Seda on tema hinnangul võimalik saavutada sellega, et juhtimise protsessis osalevad kõik ühiskonna liikmed – „juhivad kõik“. Positiivseid külgi nägi Aristoteles ka juhtide püsivuses. Sotsiaalse kontrolli probleemidest väljumise printsiibina toob ta välja „vastastikkuse tasu/hüve printsiibi“, kui juhtimine ja allumine toimub kordamööda „ühed juhivad, teised alluvad“.¹³

Hiina poliitik ja filosoof *Kong Fuzi* (Konfutsius 551-479 eKr) vaatles üksikindiviidi ühiskonna liikmena, võrreldes riiki suure perega. Konfutsiuse seisukohalt saab moraalnormide abil teostada ühiskonna sotsiaalset juhtimist ning sotsiaalse juhtimise protsess peab olema teadvustatud ja aktina põhjalikult ette valmistatud. Konfutsiuse ideoloogia võeti riigi ideoloogia aluseks, mis tõi kaasa hariduse arengu. Samas kehtestati ka ranged nõuded ja eksamid isikutele, kes kandideerisid mingile juhtpositsioonile. Konfutsiuse vaated olid orienteeritud ühiskonnale, hiljem täiendati seda indiviidi, ühiskonna ja riigi juhtimise aspektidega ning sellisel kujul eksisteeris see veel kaks tuhat aastat. Konfutsiuse ideoloogia olemus seisnes selles, et seaduse ees on kõik võrdsed, välja arvatud ülemvõimu kandja. Sotsiaalse kontrolli põhimeetoditena olid välja toodud hüved (autasud) ja karistus, kusjuures karistus pidi valitsema hüvede üle.¹⁴

Konfutsiuse õpetuse alusel välja arenenud ideaalse ühiskonna mudeli õpetus sisaldas ka kolme sotsiaalse juhtimise printsiipi:

- Seaduste ja ettekirjutuste abil toimuv juhtimise printsiip (*fa*);
- Võimu, jõu ja autoriteedi printsiip (*ši*);
- Juhtimismeetodi kunsti printsiip (*šu*).¹⁵

Keskaja kontseptsioonidest toob autor välja Itaalia poliitilise mõtleja ja ühe kaasaegse poliitikateaduse (*political science*) rajaja, kirjaniku, sõjateoretiku ja Firenze linnvabariigi teenistuja Niccolò Machiavelli (1469 – 1527) vaated.

¹² Платон. Собрание сочинений в 4-х томах. Том 3. Мысль 1994, lk 346-347.

¹³ Аристотель. Политика. Метафизика. Аналитика. Санкт-Петербург: Мидгард 2008, lk 50-51.

¹⁴ В. Рубин. Личность и власть в Древнем Китае: Собрание трудов. Москва: Восточная литература 1999, lk 25.

¹⁵ В. Рубин, lk 90.

Sotsiaalse kontrolli ratsionaliseerimist nägi N. Machiavelli sotsiaalse kontrolli subjekti huvide realiseerimises. Oma teoses „Valitseja“ (*Il Principe*) püüab ta välja selgitada, mis meetmete abil saab valitseda ja võimu säilitada.¹⁶ Ühe selle eesmärgi saavutamiseks vajaliku meetmena toob Machiavelli välja sotsiaalse kontrolli. Sotsiaalse kontrolli meetodina tõi ta välja kõrgete ametkondade loomise. Selleks, et tagada allumist, on vajalikud kaks aspekti: armastus ja hirm valitseja ees. Kõige parem efekt saavutatakse mõlema meetodi ühendamisel. Kuna „armastust ei saa hirmuga üheaegselt tunda, siis on kindlam valida hirm“.¹⁷ Üldistades Machiavelli seisukohti saab tõdeda, et sotsiaalse kontrolli meetoditest eelistab ta just sunnimeetmeid.

Ühiskondliku leppe teooria algatajaks on inglise filosoof ja poliitikateadlane Thomas Hobbes (1588–1679), kes oli üks peamisi absolutismi teoreetikuid. Tema tähtsaim teos on „*Leviathan*“, kus ta pani kirja oma vaated poliitilisest filosoofiast ja ühiskonnateadusest. Hobbes jaotas kogu inimkonna arengu ajastu kaheks etapiks – loodusseisund ja kodanikuseis. Esimest seisust iseloomustas Hobbes indiviidi absoluutse õigusega, kuid selle õiguse realiseerimine toob kaasa „kõikide sõja kõigi vastu“.¹⁸ Väljapääsuna sellisest olukorrast näeb Hobbes „kodanikuseisu“ kehtestamist, mis on seotud sotsiaalse kontrolli mehhanismi toimimisega.

Sotsiaalse kontrolli mõju algab ühiskondliku kokkuleppe sõlmimisega sotsiaalse kontrolli subjekti ja objekti vahel, mille aluseks on osast loomulikest õigustest loobumine ja ühele poolele piiramatu võimu üleandmine (seaduste ja ettekirjutuste kehtestamise eesmärgil). Parimaks riigikorras peab Hobbes absoluutset monarhiat. Kuid samas rõhutab ta, et türanniat tuleb vältida.¹⁹

T. Hobbes'i ühiskondliku leppe teooria avaldas suurt mõju XX sajandi õigussotsioloogia arengule. Võib öelda, et Hobbes'i kontseptsioon on revolutsiooni anatoomia, olles olnud ise selle suur vastane.

Inglise filosoofi John Locke (1632–1704) ühiskondliku leppe kontseptsioonis on erinevalt Hobbes'ist rõhuasetused muudel aspektidel. Locke täiendas ja süstematiseeris ühiskondliku leppe kontseptsiooni, põhjendas leppe (konsensus) teesi kui leppe tarvilikku tingimust, tõi sisse fundamentaalsete põhimõtetenähted eraomand, poliitiline vabadus ja inimõigused,

---

¹⁶ Н. Макиавелли. Государь: Сочинения. Москва: ЭКСМО-ПРЕСС 1999, lk 50.

¹⁷ Н. Макиавелли, lk 66, 168-169.

¹⁸ Т. Гоббс. Избранные произведения: В 2-х томах. Том 1. Москва: Мысль 1964, lk 293.

¹⁹ Т. Гоббс, lk 289, 370.

väljendas neid põhimõtteid arusaadavas vormis, mis võimaldas nende ideede levikut, luues liberaalse demokraatia tekkimise eeldused.²⁰

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) poliitiline filosoofia mõjutas tugevalt Prantsuse revolutsiooni. Inimkonna probleemina nägi ta indiviidi pidevalt kasvavaid vajadusi ning võimatus neid vajadusi rahuldada teeb indiviidi „sõtlaseks enda loomusest ja teistest indiviididest“. Seadusliku võimu aluseks saab olla ühtlasi indiviidide vaheline kokkulepe, kuna neil puudub loomulik võim üksteise üle. Riik tekibki ühiskondliku kokkuleppe sõlmimise teel (inimkonna üleminek loodusseisundist kodanikuseisundisse).²¹

Sotsiaalse kontrolli mehhanismi on Rousseau väljendanud järgnevalt: „enda vastased tuleb muuta enda kaitsjateks ja veenda neid enda põhimõtetes“. ²² Siin on jälgitav sotsiaalse kontrolli subjekti ja objekti huvide vahetus, samuti esineb mõju objekti teadvusele. Sellisena nägi Rousseau endaaegset ühiskonda. Lahendusena näeb ta uue ühiskondliku leppe sõlmimist, kus ka kodanikuvabadus on piiratud „ühistahtega“. Indiviidi huvide kokkulangematus ühistahtega võib kaasa tuua sunni – „jõuga sunnitakse olema vaba“. ²³

Seega näeb Rousseau kontseptsioon ette sotsiaalse kontrolli mehhanisme, mis väljenduvad sunnis kõikide ühiskonna organisatsiooni liikides. Erinevalt Hobbes'ist näeb Rousseau oma kontseptsioonis ette niisuguse ühiskondliku institutsiooni eksisteerimise, mis tagab järelevalve täitevvõimu tegevuse üle.

1.2 Indiviidipõhise sotsiaalse kontrolli kontseptsioonid

Selgust küsimuses, kes võttis esimesena teaduslikku kasutusse termini „sotsiaalne kontroll“, ei ole. Osa erialakirjanduse autoritest on seisukohal, et esmase definitsiooni võttis kasutusele E. A. Ross, kes mõtestas terviklikult lahti sotsiaalse kontrolli teooria. Teine osa erialakirjanduse autoritest on aga arvamusel, et sotsiaalse kontrolli termini kontseptuaalse kasutuselevõtu initsiatiiv kuulus G. Tard'ile. Need vaidlused kinnitavad sotsiaalse kontrolli nähtuse keerukust ja mitmemõttelisust.²⁴

Sotsioloogia valdkonna klassikud A. Comte, H. Spencer, K. Marx, E. Durkheim, M. Weber ei ole sotsiaalse kontrolli mõistet kasutanud, kuid oma kontseptsioonidega lahendasid nad

²⁰ Д. Локк. Сочинения в 3-х томах. Том 3. Москва: Мысль 1988, lk 312.

²¹ Ж.-Ж. Руссо. Об общественном договоре: трактаты. Москва: Канон – Пресс 1998, lk 208-209, 212.

²² Ж.-Ж. Руссо, lk 207, 211.

²³ Ж.-Ж. Руссо, lk 287.

²⁴ Дж. Масионис. Социология. 9-е изд. Санкт-Петербург 2003, lk 15-17.

probleeme, mis olid seotud sotsiaalse korra, sotsiaalse teo koordineerimise, tasakaalu ja üksmeelsuse tagamisega sotsiaalses elus, õigusnormide rakendamise ning klassilise kihistumisega ühiskonnas. Sellise käsitluse kohaselt on sotsiaalse kontrolli puhul tegemist sotsiaalse teaduse ontoloogilise probleemiga.

Auguste Comte (*Isidore Marie Auguste François Xavier Comte, 1798-1857*), toob oma teoses „*Cours de philosophie positive*“ välja positiivse meetodi sootsiumi uurimiseks, mis on esimeseks sotsiaalteaduslikuks kontseptsiooniks. Riigi eesmärgiks on ühendada erinevate indiviidide jõud ühiste eesmärkide saavutamiseks ning hoida indiviide erimeelsustest ideedes, tunnetes ja huvides.²⁵ Riik, mis täidab ka majanduslikke, poliitilisi ja moraalseid funktsioone, on sotsiaalse korra hoidjaks.

Inglismaa filosoof ja sotsioloog Herbert Spencer (1820-1903) oli seisukohal, et sotsiaalses organismis toimib aktiivselt kolm elu tugisüsteemi: jaotav, tootev ja reguleeriv. Viimane tagabki indiviidi allumise ühiskonnale, st täidab sotsiaalse kontrolli eesmärki. Regulaatiivne süsteem hõlmab Spencer'i kontseptsiooni järgi sotsiaalseid instituute ning religiooni, moraali, õiguslikke ja poliitilisi normatiivseid süsteeme. Kõige vanemaks regulaatiivseks vahendiks pidas ta „tseremoniaalnorme“, kuhu kuulusid tava ja rituaalid. Need normid tagavadki tasakaalu ja subordinatsiooni ühiskonnas. Põhiliseks psühholoogiliseks regulaatiivseks süsteemiks Spencer'i järgi on hirm. Õiguslikud ja poliitilised normid toimivad ühiskonnas just hirmu mõjul.²⁶ Autori hinnangul on Spencer'i regulaatiivse süsteemi puhul tegemist formaalse sotsiaalse kontrolliga sarnase kontseptsiooniga, kus ühiskonnas kokkulepitud korda tagatakse sanktsioonide abil. Õigusesse suhtus Spencer vägagi skeptiliselt: „Õigus, mida konkreetsetes ühiskonnas rakendatakse, ei saavuta kunagi või peaaegu kunagi otseseid eesmärgi, kuid selle eest kindlasti kaudseid“.²⁷

Comte ja Spencer olid seega sotsiaalse korra ja stabiilsuse teoreetilise analüüsi aluste loojateks loomu-positivistlikus kontekstis.

Prantsuse sotsioloog Emile Durkheim (1858–1917) otsis vastust küsimusele, miks individid alluvad määratud reeglitele, keskendudes sotsiaalse ühtsuse ja integratsiooni problemaatikale. Ta kirjeldas erinevad sotsiaalse korra vorme ning nendele vastavat õigust (repressiivne õigus ja restitutiivne õigus):

- Repressiivne õigus (*law repressive*) tähendab seda, et on loodud „mehaaniline solidaarsus“ ühiskonnaga, ehk arenemata indiviididega ühiskonnas, karistava

²⁵ В. Кулыгин. Классическая социология. Москва 2004, lk 30-36.

²⁶ В.И. Добреньков, А.И. Кравченко. Социология. Том 3. Москва 2000, lk 177-182.

²⁷ Г. Спенсер. Основания социологии. Том 4. Москва 1898, lk 287.

suunitlusega õigusega, mis väljendub isiksuse hooletusse jätmises, karistuste karmuses ning diferentseerimises ja selekteerimises karistuse rakendamisel;

- Restitutiivne õigus (*law restitutive*) vastab „orgaanilise solidaarsuse“ ühiskonnale, mis toetab isikulist arengut. Indiviididel peab ühiskonnas olema tugev ühtsusetunne.

Õigussüsteemi iseloomustab põhiõiguste, eeskätt omandiõiguste kaitse ning see kaitse on võrdne kõikide ühiskonnaliikmete suhtes, sotsiaalsest staatusest sõltumata.

Seega: homogeenised ühiskonnad on need, mis on kokku klammerdatud „mehaanilise solidaarsusega“ – juhivad repressiivse õigusega, kus põhirõhk on karistusel. Heterogeensetele ühiskondadele on aga omane „orgaaniline solidaarsus“ ning iseloomulik restitutiivne õigus, mille aluseks on preventatsioon ja käitumisparandus, mitte aga karistus.²⁸

Durkheim'i teaduslikud seisukohad said aluseks kaasaegsele formaalse sotsiaalse kontrolli süsteemile ning aitasid kaasa sotsiaalsele integratsioonile, korrale ning sotsiaalsele reguleerimisele.

Sotsiaalse kontrolli kontseptsioonist rääkides ei saa jätta mainimata ka Saksamaa sotsioloogi Max Weber'it (*Maximilian Carl Emil Weber*, 1864–1920), kelle vaated rajanesid subjektiivsel analüüsil ning kes tähtsustas kõige rohkem indiviidi, ühiskonna arengu seostas aga kultuuriliste väärtustega.

Otseselt on käsitletava teemaga seotud Weber'i esitatud legitiimsuse liigid, mida võib vaadelda ka sotsiaalse kontrolli liikidena:

- 1) formaal-ratsionaalne legitiimsus – sellist tüüpi riikides ei ole võimul mitte indiviidid vaid seadus, millele alluvad mitte ainult juhivad, aga ka juhitud. Täitevvõim koosneb spetsiaalselt haritud ametnikest, kes on kohustatud toimetama arvestamata indiviidi positsiooni, st rangelt vastavalt formaalsetele ja ratsionaalsetele reeglitele;
- 2) traditsiooniline legitiimsus – rajaneb tavadel, traditsioonidel, harjumustel, millele omistatakse nii legitiimsus kui ka pühadus. See liik on omane patriarhaalsele ühiskonnale;
- 3) karismaatiline legitiimsus (kreeka keeles *charisma* – jumala kingitus) – siin on aluseks indiviidi ekstraordinaarsed võimed – juht, prohvet. Weber vaatles karismat „võimsa revolutsioonilise jõuna“, mis katkestab traditsioonilise arengu.²⁹

---

²⁸ C.B. Little. *Deviance and control: Theory, research, and social control*. Peacock Publishers 1995, lk 116-119.

²⁹ И.А. Громов, А.В. Воронов, А.Ю. Мацкевич. *Социология*. Москва 2003, lk 187.

Weber oli seisukohal, et „korra legitiimsus“ saab olla tagatud ratsionaalsel ja traditsioonilisel tasemel, kus indiviidi suunitlus on korra tähtsusel ning usu legitiimsuses. Ta märkis, et „korra legitiimsus“ võib olla tagatud ühtlasi sisemiselt, nimelt:

- afektiivselt: emotsionaalse pühendumisega;
- väärtus-ratsionaalselt: usuga korra absoluutsesse tähtsusesse, mille funktsiooniks on kõrgväärtuste (moraalsete, esteetiliste jm) väljendus;
- religiooni abil.³⁰

Prantsuse sotsioloog ja kriminoloog Gabriel Tarde (1843–1904) oma teoses „*L'opinion et la foule*“ kasutab sotsiaalse kontrolli mõistet, defineerides seda kui „vahendit, mille abil suunatakse hälbijaid käituma kooskõlas ühiskonnas kehtestatud normidega“.³¹

Tarde seisukohast on sotsiaalse kontrolli mehhanism suunatud allutama üksikindiviidi grupile. Ühiskonna püüdlus stabiilsuse suunas käivitabki sotsiaalse kontrolli mehhanismi, kuna sellega on võimalik tagada „indiviidi konformset käitumist“.³² Indiviidi konformne käitumine on samas alles sotsiaalse kontrolli vahepealne eesmärk. Sotsiaalse kontrolli lõppeesmärgiks on indiviidi käitumine, milleks on sotsiaalse kontrolli subjekti huvide sisendamine sotsiaalse kontrolli objekti poolt kui enda oma. Vaadeldes sotsiaalset kontrolli ühiskonna toimimise lahutamata osana oli Tarde see, kes rajas sotsiaalse kontrolli mõiste vundamendi.³³

Rääkides sotsiaalse kontrolli teooria edasisest arengust Euroopas teeb töö autor väikese kõrvalepõike ja kirjeldab lühidalt sotsiaalse kontrolli arengut Ameerika Ühendriikides.

Antud kontekstis on asjakohane esitada Edward Alsworth Ross'i (1866–1951) ja Roscoe Pound'i (1870–1964) kontseptsioonid.

Ross'i kontseptsioon rajaneb sellistel mõistetel nagu „loomulik kord“ ja „sotsiaalne kord“. Esimese kehtestamiseks piisab n-ö loomulikust moraalsest motivatsioonist (mis koosneb sellistest iseloomuomadustest nagu suhtlemisoskus, empaatiavõime, õiglustunne jne), kuid sotsiaalse korra kehtestamiseks sellest ei piisa ning selleks tuleb läbida sotsiaalse kontrolli mehhanismi käivitamine. Ross kujundas süstemaatilise sotsioloogilise teooria sotsiaalsest kontrollist. Aktsepteerides õiguse kui sotsiaalse kontrolli funktsiooni, pöörab Ross põhitähelepanu õiguse jõustamissuutlikkusele läbi karistuste kohaldamise süsteemi. Õiguslikud sanktsioonid omavad ühiskonnas edasiviivat funktsiooni, kuna ühiskond näitab

---

³⁰ М. Вебер. Избранные произведения: перевод с немецкого Ю.Н. Давыдова. Москва 1990, lk 25, 639-640.

³¹ G. Tarde. On Communication and Social Influence. Chicago 1969, lk 256.

³² G. Tarde, lk 265-267.

³³ G. Tarde, lk 258, 271.

tseremoniaalses vormis mitterõustumist ja pahameelt teatud käitumisviiside suhtes sellisel kujul, et kõik ühiskonna liikmed aktsepteerivad õigust kui ühiskonna soovide väljendust. Ainult seaduslikkus üksinda ei ole piisav ega tõhus sotsiaalse kontrolli tagamiseks, vaid sotsiaalne kontroll peab kujunema ja olema rakendatud läbi ühiskondliku arvamuse, mis loeb sellise käitumise mitteaktsepteeritavaks antud ühiskonnas.³⁴

Sarnaselt Hobbes'ile toob Ross välja, et inividid loobuvad vabatahtlikult osadest enda õigustest, mille tulemusena toimub ühiskondliku leppe sõlmimine, mis omakorda tagab sotsiaalset korda. Ross ei määra sotsiaalse kontrolli subjekti selle täitjana (agendina), vaid ta rõhutab, et kontroll, mida me õigustatult nimetame sotsiaalseks, tugineb kogu ühiskonna autoriteedile. Samuti toob ta välja, et sotsiaalse kontrolli eesotsas on vähemus ehk eliit, kelle alluvuses on ülejäänud ühiskond.³⁵

Järelikult on Rossi järgi sotsiaalse kontrolli subjektiks eliit, agendiks – ühiskond, aga objektiks – inivid.

Pound oli seisukohal, et sotsiaalne kontroll väljendub õiguses, mida ta defineeris kui inimeste vaheliste suhete korrastajat, ja seda just poliitiliselt organiseeritud ühiskondades, kus inimesed individuaalselt või kollektiivselt otsivad reegleid, nõudeid ja soove, mis oleksid neile meele järgi. Õigus ei ole ainuke sotsiaalse kontrolli element. Pound toob välja ka religiooni ja moraali, kuid seda modernse ühiskonna (XX sajandi) seisukohalt – teised nimetatud sotsiaalse kontrolli elemendid on allutatud õigusele. Ta kirjutab et, „täna“ (st 1923) on õiguslik kord kõige silmatorkavam ja efektiivsem sotsiaalse kontrolli vorm. Pound toob õiguse eesmärgidena välja ka järgnevad kuus sotsiaalsete huvide kategooriat:

1. Üldine turvalisus, nagu füüsiline ühiskonna turvatunne ja tervislik seisund;
2. Institutsioonide turvalisus, eriti nende oma, mis kuuluvad poliitika valdkonda;
3. Moraalsed standardid ja käitumine;
4. Sotsiaalsete ressursside kaitse;
5. Majanduslik ja poliitiline areng;
6. Üksikisiku elu ja õiguste kaitse.

Õigus sotsiaalse kontrolli vahendina peab andma konkreetse väljundi sotsiaalsete huvide kaitsel ja pakkuma häid lahendusi konfliktide tõstatumisel. Juriidilised otsused selles

---

³⁴ M. Defflem. *Sociology of Law*. Cambridge University Press 2008, lk 102.

³⁵ E. A. Ross. *Social Control. A Survey of the Foundations Order*. Cleveland-London 1969, lk 9.

kontekstis on kui sotsiaalse korra hooldusvahend ja sotsiaalse tehnika vorm. Ei saa jätta märkimata, et individuaalsed õigused on Pound'i seisukohalt ainult üheks elemendiks sotsiaalsete huvide hulgas, mida õigus peab sisustama. Sellega ületas ta ka indiviidipõhise kontseptsiooni õigustest ja kohustustest, mis domineerisid Ameerika õiguses ja jurisprudentsis.³⁶

1.3 Grupipõhise sotsiaalse kontrolli kontseptsioonid

Kui G. Tarde, R. Pound ja E. A. Ross käsitlesid sotsiaalset kontrolli üksikindiviidide kontekstis, siis prantsuse sotsioloog Gustave LeBon (1841–1931) üritas esimesena teoreetiliselt põhjendada „hulkade ajastu“ saabumist, millest sai alguse kollektiivse käitumise uurimise teooria. Tema tööd põhinesid tema enda sotsiaalsetel ja poliitilistel vaadetel.

LeBon oli rohkem filosoof ja ajaloolane kui teadlane. Vaatamata sellele, et tema teos „Hulkade psühholoogia“ (*Psychologie des foules, 1895*) tugineb väidetavalt rohkem mõtlemisele ja oletustele kui empiirilistele uuringutele, õnnestus LeBoni'l luua teooria, millele siiani viidatakse sh ka tänapäevastes uuringutes.

Kollektiivse käitumise e hulkade kontseptsioon baseerub ideele, et meeolud ja mõtted kanduvad teatud tingimustel rahvahulkadele üle. Iga indiviid rahvahulgas, kellel juba on idee, muutub selle kandjaks ja õigete tingimuste korral saavad teised rahvahulga liikmed sellest mõjutatud. See mõjutuse protsess ei ole silmapilkne ja see saab ilmned vaid teatud asjaolude kokkulangemisel.³⁷ Rahvahulk peab olema keskendunud ehk oma tähelepanu pöörama samale sündmusele, isikule või objektile. Rahvahulga liikmed hakkavad üksteist mõjutama kohe, kui selline ühine fookus tekib. Ärevus kasvab, indiviidid kaotavad oma eneseteadvuse ja sisenevad justkui „hulluse riiki“ ning nad ei mõtle enne kui käituvad. Kui rahvahulk on jõudnud sellisesse idee seisundisse, siis iga idee või käitumine, mida üks grupi liige välja pakub või teeb, leiab toetust ka teiste grupi liikmete poolt. Sellisel moel koondub ja muundub kogu rahvamass, nagu LeBon nimetab, „madalamateks liikmeteks“.³⁸

Kümme aastat peale LeBon'i nimetatud teose avaldamist avaldas Ameerika tudeng Robert Park Saksamaal enda väitekirja „Rahvahulk ja publik“ (*Masse und Publikum. Eine*

---

³⁶ M. Deflem, lk 101.

³⁷ G. LeBon. Hulkade psühholoogia. Tallinn: Loomingu raamatukogu 1991, lk 17.

³⁸ D.A. Locher. Collective Behavior. New Jersey 2002, lk 12.

methodologische und soziologische Untersuchung, 1904). Parki ideed sõnastati hiljem ümber kollektiivseks käitumiseks ühes peatükis raamatus Sissejuhatus sotsioloogiasse, mille kaasautoriks ta koos Ernest Burgessiga 1921.a oli. Park korrigeeris LeBoni kontseptsiooni peamisi seisukohti tehes neid empiirilisemaks ja sotsiaalpsühholoogilisemaks. Park tõi sotsioloogilise seletuse, kuidas ideed kiiresti hulkades liiguvad. Inimesed jäljendavad ja tugevdavad üksteise käitumist ja see ringreaktsioon toodab sotsiaalse suhestumise efekti.³⁹

---

³⁹ С. Баньковская. Современная американская социология. – http://socioline.ru/_seminar/library/history/mas/01_park.php (17.03.2015).

2. Sotsiaalse kontrolli eesmärgid, struktuur, meetodid ja liigid

2.1 Sotsiaalse kontrolli eesmärgid

Tänapäeval on kõige levinum arusaam sotsiaalsest kontrollist kui „organisatsioonilisest mehhanismist, mille abil reguleeritakse suhteid erinevates sotsiaalsetes gruppides ja ka kogu ühiskonnas. Reguleerimine toimub erinevatel tasanditel ja erinevate tegurite abil“.⁴⁰ Selles määratluses on sotsiaalne kontroll esitatud kitsas tähenduses, ühtlasi indiviidi käitumise normatiivse reguleerijana.

Sotsiaalne kontroll on lahutamatult seotud inimeste käitumise, sotsiaalsete seoste ja sotsiaalsete süsteemide juhendamise ning juhtimisega. Sotsiaalne kontroll väljendub õiguses ning sotsiaalse kontrolli teooria kohaselt saab õigust defineerida kui inimeste vaheliste suhete korrastajat ja seda just poliitiliselt organiseeritud ühiskondades, kus inimesed individuaalselt või kollektiivselt otsivad reegleid, nõudeid ja soove, mis oleksid neile meele järgi.⁴¹

Sotsiaalse kontrolli ülesanne on üksikindiviidi ja ühiskonna omavaheliste suhete reguleerimine. Sotsiaalne kontroll on ka ühiskonna kontroll indiviidi üle. Väga oluliseks selles protsessis on individuaalse teadvuse toimimine sotsiaalse kontrolli mehhanismis. See mehhanism on kaasaegses Euroopa ühiskonnas orienteeritud indiviidide teadvusele, käitumisnormide vajaduse ja otstarbekuse aktsepteerimisele ning kokkulepitud normide täitmisele.

Sotsiaalse kontrolli eesmäärke on käsitlenud kaasaegse sotsioloogia tunnustatud esindaja Talcott Parsons (1902–1979) esitades „sotsiaalse teo teooria“.

Parsons'i arvates on sotsiaalse kontrolli põhieesmärgiks pidada indiviidi käitumist tüüpiliseks ning konkreetses grupis õigeks tunnustatuks. Võib öelda, et sotsiaalse kontrolli põhiline tähendus on konformismis.⁴² Parsons toob välja mitmesuguseid sotsiaalse kontrolli mehhanisme, mille eesmärgiks on esiteks indiviidi staatuse ja rolli loomine eesmärgiga

---

⁴⁰ Ed. D. Mitchell. A New Dictionary of Social Sciences. New York 1979, lk 182.

⁴¹ M. Deflem, lk 101.

⁴² **Konformism** – kalduvus mõelda ja käituda mingi grupi mallide kohaselt. Sotsiaalpsühholoogiliselt võib allumine grupi survele olla väline (ajutine näiline loobumine oma tõekspidamistest olukorra sunnil) või sisemine (grupi tõekspidamiste tõeline omaksvõtt). Vastand: nonkonformism.
Eesti Entsüklopeedia. – <http://entsyklopeedia.ee/artikkel/konformism> (14.03.2016).

vähendada pingeid ja deviatsioone,⁴³ teiseks, sotsiaalse süsteemi stabiilsuse säilitamine. Nendeks mehhanismideks saavad olla:

- Institutsionaliseerimise mehhanism (indiviidi rolli tagamine teiste indiviidide, gruppide, ühiskonna poolt);
- Isikutevaheliste sanktsioonide mehhanism;
- Rituaalid (sümboolse meetodi abil pingete maandamine, valitseva kultuuri kehtestamine);
- Struktuurid, mis tagavad väärtuste säilimise ning deviatsioonide piiritlemise;
- Korduva integratsiooni struktuur (hälbe normi piiridesse tagasitoomine);
- Sotsialiseerimine.⁴⁴

Täheldades, et ühiskonna puhul on tegemist väga keerulise nähtusega ning selle mõistmiseks ja reguleerimiseks ei saa olla standardseid lähenemisi, ei püüagi Parsons sotsiaalse kontrolli analüüsis luua lõplikku definitsiooni ning määratleda selle vormi, mehhanisme ja meetodeid. Ta märgib, et erinevad ühiskonna instituudid – perekondlikud, religioossed, poliitilised, majanduslikud, hariduslikud jne kontrollivad enda liikmeid, lähtudes konkreetsetest ajaloolis-kultuursetest traditsioonidest.⁴⁵

Parsoni seisukohalt ei saa ükski sotsiaalne süsteem olla täielikus integratsioonis ja tasakaalus ning sotsiaalne kontroll on suunatud sellele, et hoiatada hälbiva mõjuga gruppide või struktuuride tekkimist. Seega: sotsiaalne kontroll on Parsons'i järgi deviantsele käitumisele vastuseisu ning sotsiaalse stabiilsuse tagamise protsess, mis viiakse ellu sanktsioonide abil.

Sotsiaalse kontrolli realiseerimise meetoditena toob Parsons välja isolatsiooni, eraldamise ja rehabilitatsiooni.

- Isolatsiooni kasutatakse eesmärgil isoleerida deviaati seadusekuulekate indiviidide hulgast ilma võimaluseta vabaneda lühikese aja jooksul. Nt pikaajalised vanglakaristused;
- Eraldamise eesmärk on eraldada deviaat sotsiaalsest keskkonnast ja sotsiaalsetest kontaktidest. Tegemist on osalise isolatsiooniga. See võimaldab indiviidil peale

---

⁴³ *Deviatsioon* – (ladina keeles *deviatio* - kõrvalekalle) hälve.

Eesti Entsüklopeedia. – <http://entsyklopeedia.ee/artikkel/deviatsioon2> (14.03.2016).

⁴⁴ *Sotsialiseerimine* – inimese kujunemine ühiskonna liikmeks; protsess, milles inimene omandab ühiskonnas käibivad teadmised, normid ja väärtused sellisel määral, mis võimaldab tal toimida ühiskonna liikmena.

Eesti Entsüklopeedia. – <http://entsyklopeedia.ee/artikkel/sotsialiseerimine> (14.03.2016).

⁴⁵ Т. Парсонс. О структуре социального действия. Москва: Академический Проект 2002, lk 880-886.

väärtuste ümberhindamist naasta enda tavaelu tingimustesse. Nt vahistamine (ajutine vabaduse võtmine);

- Rehabilitatsioon võimaldab deviaadil valmistuda ette ühiskonnas aktsepteeritava rolli täitmiseks. Nt rehabilitatsiooni programmid „anonüümsed alkohoolikud“, „anonüümsed narkomaanid“, psühhiaatriline abi jne.⁴⁶

Parsons'i sotsiaalse kontrolli kontseptsiooni võib nimetada ennetamise teooriaks, mille järgi on mõjuva sotsiaalse kontrolli olemasolu konformsuse aluseks.

Sotsiaalse kontrolli mehhanismil on suur osatähtsus ühiskonna instituutide tugevdamisel. Piltlikult öeldes on see mehhanism sotsiaalse instituudi „kesknärvisüsteem“.

Ühiskonnas täidab sotsiaalne kontroll kahte eesmärki:

- Kaitsev – see eesmärk takistab sotsiaalse kontrolli arengut, kuna selle eesmärgi funktsioonidesse ei kuulu ühiskonna uuenemine. Sotsiaalne kontroll kaitseb moraali, õigust, väärtusi ja tava, ning seisab vastu kõikidele uuendustele, mis ei ole kontrollitud;
- Stabiliseeriv – sotsiaalne kontroll on selle eesmärgi täitmisel ühiskonna vundamendi rollis. Selle puudumine või nõrgenemine viib anoomiani, segaduseni ning sotsiaalsete konfliktideni.⁴⁷

2.2 Sotsiaalse kontrolli struktuur ja meetodid

Analüüsid sotsiaalset kontrolli läbi erialaste kirjandusallikate võib jõuda arusaamale, et ühist vaatepunkti sellele nähtusele ei ole ja erinev on ka lähenemine sotsiaalse kontrolli struktuurile. Õiglasena tundub siin väide, et nii palju kui on teadlasi, kes selle probleemiga on tegeleenud, nii palju on ka arvamusi. Autor käsitleb töös neid seisukohti, mis on käesoleva teema lahtimõtestamiseks kohased.

Esimesena vaadeldakse töös kaasaegsete sotsiaalteadlaste kontseptsioone, mis käsitlevad sotsiaalse kontrolli liike, millest üritatakse *puzzle* meetodil luua sotsiaalse kontrolli struktuuri.

1958. aastal avaldas Ameerika sotsioloog F. Ivan Nye (1918–2014) esimese kontrolliteooria versiooni. Nye on arvamusel, et ühiskond kasutab sotsiaalset kontrolli eesmärgiga aidata

---

⁴⁶ T. Parsons. *The Structure of Social Action*. New York: The Free Press 1937, lk 126.

⁴⁷ П.Л. Бергер. *Приглашение в социологию: Гуманистическая перспектива*. Москва 1996, lk 68.

indiviidil hoida vaos enda loomuinstante ja deviaatseid kalduvusi. Nye hüpoteesi järgi tekib indiviidil hälbekäitumine siis, kui puudub nii sisemine kui ka väline sotsiaalne kontroll ning vastupidi – sotsiaalse kontrolli olemasolu tagab konformset käitumist.⁴⁸

Hiljem täiendab Nye enda kontseptsiooni ning toob välja sotsiaalse kontrolli struktuuri, kus eristab liigina sisemist sotsiaalset kontrolli – sotsialiseerumise tagajärg, kui indiviidil kujuneb välja moraal, adekvaatne arusaam käitumisnormidest ning heast ja halvast. Samuti liigitas Nye välist sotsiaalset kontrolli kaudseks sotsiaalseks kontrolliks, kus kontroll toimub läbi õigustatud vajaduste rahuolu, ja otseseks sotsiaalseks kontrolliks.

Nye tõi välja järgmised sotsiaalse kontrolli meetodid:

- Sisemine sotsiaalne kontroll – kontrolli teostatakse läbi kasvatus, sotsiaalsete normide kindlakstegemise ning õigete väärtuste ja sotsialiseerimise agentide poolt (pere, sõbrad, haridusasutused jne). Sellise sotsiaalse kontrolli puhul saavad abinõuks deviatsiooni vastu olla kasvatus, moraal, indiviidi kultuur.

Välise sotsiaalse kontrolli meetodid:

- Kaudse sotsiaalse kontrolli puhul teostatakse kontrolli identifitseerimise kaudu, mis on seotud indiviidi tiheda seotusega referentgrupiga (kellega end võrdleb) – sõbrad, sugulased, vanemad jne. Agentideks kaudse sotsiaalse kontrolli puhul on kõikvõimalikud kultuuritegelased, sportlased, meedia;
- Kontroll läbi õigustatud vajaduste rahuolu – see sotsiaalse kontrolli meetod kasutab igasuguseid meetmeid indiviidi isiklike eesmärkide saavutamiseks, mis on alternatiivsed ebaseaduslikele ja amoraalsetele meetmetele. Eelkõige on rahuldatavateks vajadusteks vajadus armastuse, austuse, turvalisuse ja tunnustamise järele;
- Otsese sotsiaalse kontrolli meetod on repressiivne, mida teostakse õiguskaitse- ja haldusorganite ja haridusasutuste poolt karistuse või sanktsioonide kaudu. Lisaks otsesele sotsiaalsele kontrollile väljendub see ka perekonna või meedia ja sotsiaalvõrgustiku grupilise surve kaudu.⁴⁹

Peter Ludwig Berger (sünd. 1929) töötas välja oma sotsiaalse kontrolli struktuuri. Tema kontseptsiooni järgi on iga indiviid sisse kirjutatud mitmekülgse ning mitmetasemelise sotsiaalse kontrolli süsteemi, mida täidavad erinevad ühiskonna instituudid. Käesolevat

---

⁴⁸ F.I. Nye. *Family Relationships and Delinquent Behavior*. Greenwood Press 1958, lk 1-10.

⁴⁹ R.L. Akers. *Criminological theories: Introduction and Evaluation*. Los Angeles 1997, lk 80-82.

süsteemi kirjeldab ta lahknevate ovaalide kujul, kus keskel paikneb indiviid. Iga ovaal on sotsiaalse kontrolli erinev liik.⁵⁰

Kõige suurem on esimene ring ehk õigus-poliitiline süsteem. Selle ees on kõik võrdsed. Riik kui selle süsteemi mehhanism kogub makse, kohustab alluma suurele hulgale reeglitele, ettekirjutustele ja seadustele. Nõuete mittetäitmisel saab rakendada sanktsioone ja repressiivseid meetmeid, mille äärmuslikuks väljenduseks on vabaduse võtmine vanglakaristuse näol, mõnedes riikides ka surmanuhtlus. Indiviid asub selle ringi keskpunktis, seal, kus surve on maksimaalne.

Kui liikuda ringi keskpole, siis järgmiseks sotsiaalse kontrolli mehhanismiks on ühiskonna moraal ja tavad. Indiviidi käitumist jälgivad paljud nii teised indiviidid kui ka grupid, organisatsioonid. Nendeks saavad olla perekonnaliikmed ja sugulased, sõbrad ja tuttavad, aga ka ranged formaalsed organisatsioonid nagu politsei jne. Kui esimesele grupile on omane mitteformaalsete sanktsioonide rakendamine, siis teise grupi puhul tulevad kõne alla juba repressiivse mõjuga sanktsioonid.

Järgmiseks sotsiaalse kontrolli mehhanismiks on Berger'i kontseptsiooni kohaselt just selle tähtsuse ja jõu seisukohalt professionaalne süsteem. Berger märgib tabavalt, et indiviid, olles enda töökohal, täidab suure hulga professionaalseid ülesandeid, mis osutavad indiviidi suhtes kontrollivat mõju (ülemused, ülalseisvad asutused ja organisatsioonid). Professionaalse süsteemi kontroll ei nõrgene ka siis, kui indiviid ei asu töökohal. Professionaalsed sidemed võivad mõjutada nii tähtsaid eluvalikuid nagu elukoht, tuttavad, puhkus.

Peale professionaalset sfääri on indiviid kaasatud ka teistesse eluvaldkondadesse, organisatsioonidesse, gruppidesse, kus on oma nõuete süsteem ja kontrollimehhanism (Nt religioossed instituudid), mis on kohati rangem kui professionaalses süsteemis.

Viimaseks, ning indiviidile kõige lähedasemaks, sotsiaalse kontrolli mehhanismiks on eraelu. Siia kuuluvad perekonnaliikmed ja lähiümbrus. Bergeri arvates ei ole pinge ka sellel tasemel väike: ühiskonnas on indiviid valmis vastasseisuks, kuid sunni korral oma lähedaste poolt, on see kõige vähem oodatav ja seega kõige raskemini talutav.⁵¹

---

⁵⁰ P. Berger, T. Luckmann. *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday 1966, lk 9.

⁵¹ P. Berger, T. Luckmann, lk 10-11. Vt. П. Л. Берже, lk 73-76.

2.2.1 Sotsiaalsed normid sotsiaalse kontrolli struktuuris

Sotsiaalase kontrolli struktuuri kaks põhielementi on normid ja sanktsioonid. Analüüsid eelnevalt töös kirjeldatud sotsiaalse kontrolli kontseptsioone ilmnes, et neid ühendavad mõisted norm ja hälve, kuigi neid tõlgendati erineva lähenemisega. Väga sümpaatseks osutus töö autorile Peterburi kriminoloogi ja õigusteadlase Jakov Gilinski definitsioon, et sotsiaalne norm määrab konkreetses ühiskonnas indiviidi, sotsiaalsete gruppide, sotsiaalsete organisatsioonide käitumise ja tegude lubatud piiri, intervalli, moodsu (lubatud või kohustuslik). Siinjuures lisab Gilinski, et sotsiaalne norm on sotsiaalkultuurne nähtus. Tähtsaks sotsiaalnormi iseloomujooneks on kasulikkus, kohustuslikkus (avalik vajadus), tegelik rakendus indiviidi käitumise ja tegude reguleerimisel, sisu konkreetsus ja adressaadi abstraktsus.⁵²

Vaatamata sellele, et sotsiaalsetel normidel on palju ühiseid omadusi, on need üksteisest ikkagi erinevad. Üritades põhjalikumalt mõista erinevate sotsiaalsete hälvete põhjust ei saa arvestamata jätta ühisust iseloomujoontes ega ka erinevusi nende omadustes, struktuuris, reguleerimisalas. Rääkides sotsiaalsete normide liikidest eristab Gilinski õigusnorme, moraalinorme, poliitilisi-, organisatsioonilisi- ja religioosseid norme, tava ja traditsioone. Eristamise aluseks on sotsiaalse normi reguleerimisala ja meetod, sanktsioonide liigid ning võimuorganid, kes tagavad nende normide täitmist.⁵³

Vormi järgi jaotuvad sotsiaalsed normid formaalseteks ja mitteformaalseteks:

- Formaalsed normid on kirjapandud reeglid, mida legaliseerib riik, kelle käes on ühiskonna suhete seadustamise monopol;
- Mitteformaalsed normid – kirjutamata reeglid, mis kinnistuvad indiviidide käitumises ning on konkreetse ühiskonna moraali mõõdupuuks.⁵⁴

Sotsiaalsete normide paljususe määrab sotsiaalse elu mitmekülgsus, need reguleerivad indiviidide kõiki eluvaldkondi, seega sotsiaalseid norme saab liigitada ka alljärgnevate kriteeriumide alusel:

- Leviku ulatuse järgi – universaalsed, natsionaalsed, sotsiaalsete gruppide ja organisatsioonide normid jne;

---

⁵² Я. Гилинский. Социальный контроль в современном обществе: проблемы и перспективы. Москва 1992, lk 43-45.

⁵³ Я. Гилинский, В. Афанасьев. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения. Москва 1993, lk 18-20.

⁵⁴ В. Касьянов, В. Нечепуренко. Социология права. Ростов – на - Дону 2002, lk 93-101.

- Funktsioonide järgi – orienteerivad, juhtivad või kontrollivad, julgustavad või keelavad, karistavad;
- Raskusastme järgi – harjumused, kombed, traditsioonid, tava, seadused, tabu.⁵⁵

Tava ja traditsioonide rikkumine ei ole kaasaegses ühiskonnas karistatav (kriminaliseeritud) ning süüdi selle alusel ei mõisteta. Ranget karistust kannab indiviid formaalsete normide rikkumise eest. Seega saab sotsiaalnorme liigitada ka ühiskonnas täidetava funktsiooni järgi:

- Sotsialiseerimist reguleerivad normid;
- Integreerivad (indiviide gruppidesse ning grupid ühiskonda);
- Hälvekäitumist kontrollitavad;
- Käitumisstandarte kehtestavad normid.⁵⁶

Formaalsete ja mitteformaalsete sotsiaalsete normide täitmist tagatakse sanktsioonide abil.

2.2.2 Sanktsioonid sotsiaalse kontrolli struktuuris

Sanktsioon on ühiskonna reaktsioon indiviidi tegudele. Sanktsioonide süsteemi teke ei olnud juhuslik. Kui sotsiaalsete normide eesmärgiks on ühiskonna väärtuste kaitse, siis sanktsioonidega on kavandatud kaitsta ja tugevdada sotsiaalsete normide süsteemi. Kui norm ei ole toetatud sanktsiooniga, siis kaotab ta oma toime. Seega moodustavad kolm elementi – väärtused, normid ja sanktsioonid – ühise sotsiaalse kontrolli keti.

Sanktsioonid jaotuvad positiivseteks ja negatiivseteks, formaalseteks ja mitteformaalseteks. Need liigid annavad neli kombinatsiooni tüüpi, mida saab kujutada loogilise ruuduna:

- Formaalsed positiivsed sanktsioonid (F+) – avalik heakskiit ametkondade (valitsuse, organisatsioonide jne) poolt: riiklikud autasud, valitsuse auhinnad, preemiad ja stipendiumid, kõrgetele ametipositsioonidele määramine;
- Mitteformaalsed positiivsed sanktsioonid (M+) – mitteformaalne avalik heakskiit: avalik tunnustamine, kiitused, komplimendid jne;

⁵⁵ Е. Пеньков. Социальные нормы – регуляторы поведения личности. Москва 1972, lk 70.

⁵⁶ Е. Пеньков, lk 71-73.

- Formaalsed negatiivsed sanktsioonid (F-) – õigusnormidega ettenähtud karistused, valitsuse või haldusorgani määrusest tulenevad ettekirjutused, korraldused, sanktsioonid. Nt: arest, vanglakaristus, koondamine, trahv jne;
- Mitteformaalsed negatiivsed sanktsioonid (M-) – karistused, mis ei ole määratud ametiasutuste poolt, milleks võib olla laitus, kaebus jne.⁵⁷

Selleks, et sanktsioonid täidaks oma eesmärged, peavad nad olema:

- õigeaegsed – sanktsioonide efektiivsus langeb oluliselt, kui indiviidi kiidetakse või karistatakse pika ajavahemiku möödumisel, sest sellisel juhul on tegu ja sanktsioon lahutatud;
- vastavalt teole proportsionaalsed ning põhjendatud – teenimatu kiitus või karistus riivab õiglusetunnet ning kutsub esile rahulolematust ühiskonnas;
- kõikidele kohustuslikud – erand tekitab „kahest standardit“, mis mõjutab kahjulikult kogu õigussüsteemi.⁵⁸

Seega saab teha järelduse, et sanktsioonid täidavad võtmerolli sotsiaalse kontrolli süsteemis, ning koos väärtuste ja normidega moodustavad nad sotsiaalse kontrolli mehhanismi.

2.3 Sotsiaalse kontrolli liigid

Rääkides sotsiaalse kontrolli liikidest pöördub töö autor tagasi Parsons'i sotsiaalse teo teooria juurde. Parsons tõi välja järgmised sotsiaalse kontrolli liigid: positiivne ja negatiivne ning formaalne ja mitteformaalne.

Positiivse kontrolli aluseks on õppeprotsess, kohanemine, veendumus, autasustamine. Negatiivse sotsiaalse kontrolli mehhanism on seotud sunni, karistuse, ähvarduse ja repressioonidega.

Formaalne sotsiaalne kontroll on läbimõeldud, sihipärane, planeeritav ja seda teostatakse väliselt ametkondade kaudu. Mitteformaalne sotsiaalne kontroll võib avalduda erineval moel, sõltuvalt olukorrast. Kui grupp peab indiviidi käitumist õigeks, võib mitteformaalne sotsiaalne kontroll väljenduda komplimentide, positiivse tagasiside, aplausi jne näol (mitteformaalse kontrolli positiivne vorm). Juhul, kui individ paneb toime teo, mis ei ole kooskõlas grupi

⁵⁷ А. И. Кравченко, В. Ф. Анушин. Социология: Учебник для вузов. Питер 2003, lk 80.

⁵⁸ И. В. Григорьева. Теория государства и права. Москва 2009, lk 108.

positiivse ja õige šablooniga, järgneb reaktsioonina ostrakism⁵⁹, ironia, hooletusse jätmine (mitteformaalse kontrolli negatiivne vorm).⁶⁰

Väga selge ja arusaadava sotsiaalse kontrolli struktuuri töötas välja Venemaa kriminoloog ja õigusteadlane Aleksandr Jakovlev (1927–2011). Oma kontseptsioonis tugines ta Ameerika kriminoloogi ja sotsioloogi Donald Black'i seisukohtadele, kes asetas kõik juriidilised reaktsioonid (kriminaal, tsiviil, haldus) sotsiaalse kontrolli liikide alla. Jakovlev'i sotsiaalse kontrolli struktuur on alljärgnevas tabelis välja toodud ning see on jaotatud kaheks liigiks – formaalne ja mitteformaalne.⁶¹

Tabel 1. Sotsiaalse kontrolli liigid A. M. Jakovlev'i järgi

SOTSIAALSE KONTROLLI LIIGID A. M. JAKOVLEV'i järgi								
Sotsiaalse kontrolli liigid	Formaalne sotsiaalne kontroll			Mitteformaalne sotsiaalne kontroll				
	Vastutus			Muud meetmed				
	Kriminaalvastutus	Haldusvastutus	Tsiviilvastutus	Organisatsioonilised	Ravi meetmed	Kasvatuslikud	Haridusmeetmed	Lepitavad meetmed
Käitumise hindamise kriteeriumid	Oht ühiskonna suhetele	Avalikku korra ohustamine	Varaliste suhete riive	Organisatsiooni funktsioonide rikkumine	Psühhiline või füüsiline hälve	Moraali riive	Teadmiste puudulikkus	Konflikt ümbritsevate indiviididega
Teo määratlus	Kuritegu	Väärtegu	Kohustuste täitmata jätmine	Tegevusetus või mittetulemuslik tegevus	Isikuline patoloogia	Amoraalne käitumine	Teadmatuse avaldamine	Konfliktne käitumine
Sotsiaalse kontrolli objekt	Kurjategija	Õigusrikkuja	Kostja	Ebakompetentne töötaja	Haigestunud indiviid	Amoraalne indiviid	Harimatu indiviid	Konfliktipool
Sotsiaalse kontrolli subjektid	Õiguskaitse organid	Haldusorganid	Kohus, hageja	Juhtivorganid	Tervishoiu asutused, sugulased	Kasvatuslikud asutused, organisatsioonid, tugiisikud	Haridusametid	Kollektiiv, perekond, ühiskondlikud organisatsioonid
Sotsiaalse kontrolli iseloom	Kriminaalkaristus	Halduskristus	Kahju hüvitamine, õiguste taastamine	Reform, reorganiseerimine, ümberkvalifitseerimine	Ravi	Kasvatus	Haridus	Leppimine
Sotsiaalse kontrolli eesmärk	Üld- ja erihoiatused	Avaliku korra taastamine	Varaliste suhete ekvivalentsuse tagamine	Tulemusliku tegevuse saavutamine	Tervise taastamine	Kõlbeline käitumine	Hariduse omandamine	Normaalsete suhete taastamine

Üheks tähtsamaks aspektiks sotsiaalse kontrolli liigitamisel pidas Jakovlev norme ja väärtusi. Ta märgib, et formaalse sotsiaalse kontrolli normid on alati konkreetset. Karistusõigus peab paratamatult püüdma tõmmata piiri kuriteo ja mittekuriteo vahele, lähtudes sellest, et elus

⁵⁹ *Ostrakism* – seltskonnast väljatõukamine.

⁶⁰ T. Parsons. The social system. Glencoe: The Free Press 1951, lk 250-253.

⁶¹ А.М. Яковлев. Криминализация деяний в системе социального контроля и социального планирования. Москва 1982, lk 38.

tuleb väga tihti ette tegusid, mis on piiripealsed. Karistusõigus on alati dihhotoomne: kuritegu kas on või pole seda. Moraalsetel hinnangutel on aga suurem paindlikkus, neil on pooltoone ja alatoone, mis võimaldavad sarnases olukorras anda diametraalselt erinevaid hinnanguid.⁶²

Jakovlev tõstatab oma klassifikatsioonis esile veel ühe tähtsa probleemi, milleks on teo dekriminaliseerimine. Ta toob enda sotsiaalse kontrolli struktuuri niisugused liigid nagu kasvatuslik ja preventiivne, eesmärgiga pakkuda ühiskonnale kasutada neid liike formaalse sotsiaalse kontrolli alternatiivina või vähemalt laiendada nende liikide kasutamisalala. Jakovlev on arvamusel, et nende liikide kasutamine aitab kaasa formaalse kontrolli organitel arendada tolerantsust ja demokraatiat ning aitab kaasa ka kogu ühiskonna taastumisele.⁶³

2.3.1 Formaalne sotsiaalne kontroll

Sotsiaalsest kontrollist rääkides peetakse sageli silmas formaalset, õiguslikku kontrolli. Tuleb aga siiski tõdeda, et formaalne kontroll moodustab vaid ühe osa sotsiaalsest kontrollist. Õigust kasutatakse kontrolli vahendina, kuid õigusel on ka palju teisi funktsioone ning kontrollil mitmeid teisi vahendeid.⁶⁴

Sotsiaalne kontroll jaguneb seesmiseks ja väliseks kontrolliks. Esimese näol on tegemist enesekontrolliga, teisel juhul ühiskonna ja riigi poolt teostatava kontrolliga; esimene baseerub seesmistel, teine välistel käitumisreeglitel.⁶⁵

Väline sotsiaalne kontroll on kas formaalne või mitteformaalne. Formaalsed on need institutsioonid, mis ühiskond on loonud inimeste tegevuseks ja ka sanktsioonide rakendamiseks.⁶⁶

Formaalse sotsiaalse kontrolli mehhanismiks on formaalsed sotsiaalsed normid ehk õigusnormid, mille keskseks ülesandeks on suunata ja juhtida indiviidi käitumist. Peale selle, et õigusnormid, suunates käitumist, suurendavad prognoositavust, nad ka tugevdavad, stabiliseerivad suhteid ühiskonnas. Selleks on mitmeid erinevaid võimalusi. Õigusnormid ühtlustavad (integreerivad) ühiskonna eri kihte ja nende huvisid. Need muutuvad

---

⁶² А.М. Яковлев. Взаимодействие личности и общества в системе социального контроля. Москва 1979, lk 11.

⁶³ А.М. Яковлев. Социальный контроль в изменяющемся мире. Москва 1978, lk 5-7.

⁶⁴ S. Kaugia 2010, lk 63.

⁶⁵ S. Kaugia 2010, lk 63.

⁶⁶ I. Aimre. Sotsioloogia. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2006, lk 173.

ühesuunaliseks sel määral, et organiseeritud kooselu on võimalik. Samal ajal soodustavad õigusnormid inimeste sotsialiseerumist, nende kohanemist sootsiumi liikmena.⁶⁷

Ühiskonna ja indiviidi koostoimes formaalse sotsiaalse kontrolli valguses avaldub ka selle protsessi sisemine järjekindlus. Indiviid ei ole võimeline funktsioneerima sotsiaalses keskkonnas jättes aktsepteerimata karistusõigusega kehtestatud piiranguid (normid) ning korrigeerimata enda käitumist vastavalt konkreetse sotsiaalse ruumi piirangutele. Indiviidi poolt karistusõiguslike normide täitmata jätmine teeb võimatuks tema toimimise konkreetse ühiskonna raames, selle ühiskonna riiklikus, sotsiaalses ja õiguslikus struktuuris erineva intensiivsusega ja suunitlusega konflikte tekitamata. Teisest küljest ei saa indiviid sotsiaalses elus aktiivselt osaleda, kui tema käitumine on täielikult ja mehhaaniliselt määratud õigus- ja muude sotsiaalsete normidega. Siit saab järeldada, et indiviidi käitumise reglementeerimine (eriti formaalse sotsiaalse kontrolli valdkonnas) peab olema tasakaalustatud ning sotsiaalse kontrolli süsteem peab reageerima ühiskonnas toimuvatele arengutele, muutes enda meetodeid ja mõju ulatust ühiskonnas.

Kaasaja arenenud lääne õigustraditsioonidega riikides valitseb seisukoht, et ühiskondlike suhete regulatsioonis omavad olulisimat rolli õigusnormid ja et õigus on parim (kuid mitte ainus ja ainuõige) vahend sotsiaalsete suhete reguleerimiseks. Õigusvälised normid on paraku jäänud (jätud) tahaplaanile, kuigi nende rolli ühiskonnas ei ole õige alahinnata.⁶⁸

Islamiriikides on õigusnormid õigusväliste normide osa, valitseva religiooni osa, seega õigusväliste normide täiendus. Lääne riikides on religioon mitteformaalse sotsiaalse kontrolli osa. Islamiriikides täidab religioon aga mõlema sotsiaalse kontrolli liigi funktsioone, kuid domineerivaks on ikka formaalne külg.

Õiguse efektiivsuse keskseks probleemiks on otsuse tegemine, s.o õiguse realiseerimine, mis omakorda sõltub ühiskonnas kujunenud traditsioonidest.⁶⁹

Rõhutades õigusnormide prioriteeti teiste regulatsioonide ees, jäetakse tähelepanuta asjaolu, et kõik sotsiaalsed normid on omavahel seotud, kujutades endast sotsiaalset korda, kuna nad kõik reguleerivad inimeste omavahelisi suhteid. Enamgi veel – esimeseks sotsiaalseks korraks ei ole õigus, õiguse eelastmeteks objektiivses tähenduses on moraal ja tava.⁷⁰

---

⁶⁷ A. Aarnio. Õiguse tõlgendamise teooria. Tallinn: Juura 1996, kl 45.

⁶⁸ S. Kaugia 2010, lk 55.

⁶⁹ S. Kaugia 2010, lk 55.

⁷⁰ S. Kaugia 2010, lk 56.

2.3.2 Mitteformaalne sotsiaalne kontroll

Välise kontrolli teine pool on mitteformaalne kontroll, milles osalevad vanemad, vanavanemad, õed-vennad, sugulased, ka sõbrad-tuttavad, kolleegid, majanaabrid jt.⁷¹

Mitteformaalne kontroll eeldab „mitteametlikkust“ ja tavaliselt kohaldatakse seda väikestes gruppides. Normirikkuja suhtes kohaldatakse mitteformaalse iseloomuga sanktsioone, mis põhinevad grupi (perekonna), sõprade jt moraalsel heakskiidul või hukkamõistul ja seonduvad õigusväliste sotsiaalsete normidega.⁷²

Eristatakse mitteformaalse kontrolli nelja peamist tüüpi:

- sotsiaalsed autasud – nt naeratused, heakskiit, ametikõrgendused soodustavad normikuulekust;
- karistus – nt rahulolematu pilk, kriitilised märkused, füüsilise mõjutuse ähvardused vahetult suunavad deviantsete tegude vastu sooviga neid vältida;
- veenmine – nt treener võib mõjutada sportlast veenmise teel edaspidi mitte jätma treeninguid vahele, sest seeläbi kannatab tema sportlik vorm;
- normide ümberhindamine – käitumine, mida loeti hälbivaks, saab normaalse hinnangu. Nt kui varem jäi mees koduseks ja kasvatas lapsi, samal ajal kui naine käis tööl, loeti seda ebatavaliseks, taunitavaks ja isegi hälbivaks käitumiseks.⁷³

Mitteformaalne sotsiaalne kontroll on saatnud inimkonda selle tekkest peale. Ta on teisenenud seoses ühiselu muutumisega, kuid on ka taganud sotsialiseerumise, korra ja ühiskonna stabiilsuse.⁷⁴

Mitteformaalse sotsiaalse kontrolli tasemel euroopa ja islami kultuuride kõrvutamise probleemiks on moraalnormide oluline erinevus.

---

⁷¹ I. Aimre, lk 173.

⁷² S. Kaugia 2010, lk 64.

⁷³ S. Kaugia. Õiguse sotsioloogia: õigus kui sotsiaalse kontrolli instrument. – T. Anepaio jt. Sissejuhatus õigusteadusesse. Tallinn: Juura 2003, lk 52- 53.

⁷⁴ I. Aimre, lk 173.

2.3.3 Enesekontroll

Enesekontrolli nimetatakse ka sisemiseks kontrolliks: indiviid reguleerib iseseisvalt enda käitumist, kooskõlastades seda sotsiaalsete normidega. Südametunnistus on sisemise kontrolli väljendus.

Sotsiaalsed normid jäävad ratsionaalse ettekirjutusena teadvuse sfääri, kust astmena allpool asuvad alateadvus ja teadvusetus ning kus enesekontrolli ülesandeks on tahtejõu abil loomuintinktide tagasihoidmine. Teadvus – kõige odavam ja efektiivsem sotsiaalse kontrolli liik, kuid selle teke on kõige kallima ja tihtipeale kõige ebaefektiivsema protsessi – sotsialiseerumise tulemus, kus indiviidil tuleb võidelda enda alateadvusega, st kõige kontrollimatuma jõuga. 70% sotsiaalsest kontrollist toimub enesekontrolli kaudu, ning mida kõrgem on indiviididel enesekontrolli tase, seda vähem tuleb ühiskonnal rakendada sotsiaalse kontrolli mehhanisme ning vastupidi, mida madalam enesekontrolli tase, seda aktiivsemad peavad olema sotsiaalse kontrolli instituudid (sõjaväed, kohtud, politsei jne).⁷⁵

Õigustunnetus on see, millest lähtudes inimene saab hinnata, millist käitumisvormi ta peab eelkõige enda (seejärel ühiskonna) jaoks vastuvõetavaks ja aktsepteeritavaks; reaalne käitumisakt formeerub õigustunnetusest tulenevalt, õigustunnetuse alusel. Sisuliselt on siin tegemist enesekontrolli situatsiooniga, mis omab suuremat tähtsust käitumisvariandi teadvustatud valiku staadiumis kui peale sooritatud käitumisakti. Nii võiksime siin väita hoopis seda, et südametunnistus ja vastutustunne determineerivad käitumise (mitte vastupidi).⁷⁶

Et rääkida enesekontrollist kui ühest võimalikust sotsiaalse kontrolli alaliigist, tuleb eeldada, et isik, kes seda teostab, tunneb ühiskondlikke tavasid, reegleid, ning tunnustab neid. Kuna enesekontroll baseerub inimese kõlblusel ja lähtub tema südametunnistusest, mis kujutab endast seismist, individuaalset õigustunnetust, sõltub enese käitumisele antav hinnang just selle individuaalse õiguse- (ja õiglus-) tunnetuse sisust ja tasemest.⁷⁷

Iga inimese teadlik käitumine on alati suunatud kindlate eesmärkide realiseerimisele. Käitumisvariandi valikul võtab inimene aluseks põhiliselt kaks lähtekohta:

1) realiseerib ainult need eesmärgid, mis kujutavad tema jaoks väärtust;

---

⁷⁵ А. И. Кравченко, В. Ф. Анушин, lk 81.

⁷⁶ S. Kaugia 2011, lk 17.

⁷⁷ S. Kaugia 2011, lk 79.

2) valib selle käitumisvariandi, mis kõige tõenäolisemalt viib püstitatud eesmärgi realiseerumisele.

Inimese teadvuses hierarhiliselt reastunud sotsiaalsed väärtused toimivad orientiiridena elukorralduse valiku ja püstitatud eesmärkide poole liikumisel.⁷⁸

Teadmiste, õigusnormide ja sotsiaalsete väärtuste süsteemi võtab inimene omaks sotsiaalse kogemuse kaudu. Uue sotsiaalse kogemuse omandamise üldine alus on juba kujunenud varasema kogemuse süsteem. Nii on inimesel, kes asub end õiguses täiendama, olemas kujutlused heast ja kurjast, õigustest ja kohustustest, arusaamine oma kohast ühiskonna struktuuris ja suhetes. Normaalne on ka arusaam, et inimeselt oodatakse teatavat käitumist ning ta peab selleks, et ühisele üldse sujuks, tunnistama kindlaid sotsiaalseid väärtusi ja kinni pidama käitumisnormidest.⁷⁹

Puudulik seesmine kontroll on tihti ebasoodsalt toimiva sotsiaalse keskkonna (eelkõige perekonna) tagajärg.⁸⁰

---

⁷⁸ S. Kaugia 2011, lk 56.

⁷⁹ L. Auväärt, lk 12.

⁸⁰ S. Kaugia 2011, lk 80.

3. Karistusõigus põhiväärtuste kaitsel euroopalikus kultuuriruumis

3.1. Tegude kriminaliseerimine ühiskondliku kokkuleppena

Karistusõiguslik sekkumine õigussubjektide õiguslikku käitumisse on tingitud ühiskonna vajadusest kaitsta põhiväärtusi, kuid see on ka kõige rohkem probleeme tekitav sotsiaalse kontrolli instituut just sekkumise intensiivsuse tõttu.

Mis on kuritegelik või ebaseaduslik, aga mis on lihtsalt amoraalne – selle määratlus ja piir muutub läbi ajastute, ühiskonnast ühiskonnale. „Sel ajal, kui Inglismaal lõpetati põletamine, hakati vangide panema paberraha võltsijaid“.⁸¹ Keskajal oli Euroopas kõige raskemaks kuriteoks pühaduse teotus, järgmiseks julmus ja kolmandaks pederastia, alles siis järgnesid tapmine ja vargus. Egiptuses ja Kreekas oli kriminaliseeritud vanemate matmata jätmine, juutidel oli karistatav ebajumalakummardamine, maagia, vanematele sõnakuulamatus. Ülespoomisega või põletamisega karistati valeennustuse, abielurikkumise eest abielus naisega jne. Vana Egiptuses oli kõige raskemaks kuriteoks kassi tapmine. Nii et arusaam heast ja halvast ning ka kuritegude süsteem muutub ajaloo vältel.⁸²

G. Tarde püstitas kuritegevuse ja kriminaliseerimise nähtuste uurimisel küsimuse, kas indiviidil on instinkte või kalduvusi, mis on seotud indiviidi erilise füüsilise struktuuriga ja mis oleks kogu ajaloo jooksul olnud kõikides ühiskondades kahjulikuks, kuritegelikuks või antisotsiaalseks. Tarde vastas sellele küsimusele eitavalt märkides, et ainult tapmine ja vargus oma sotsiaalse grupi piires olid alati käsitletud kuritegudena. Üldiselt ei ole kuriteo iseloom ja vorm muutumatu, see muutub seaduse ja sotsiaalse tegelikkuse muutumisega. Kuriteo määratlus sõltub erinevate sotsiaalsete gruppide arvamustest, soovidest ja vaadetest. E. Durkheim oli seisukohal, et ükski tegu ei ole oma olemuselt kuritegelik, sõltumata ühiskonna hinnangust. Durkheim, arendades oma kontseptsiooni märkis, et kuriteoks on tegu, mis on selliseks tunnistatud konkreetse ühiskonna teatud arenguetapil. Ta tõi näitena Sokrates´e, kes oli kurjategijaks vastavalt Ateenale seadustele ning temale inkrimineeritav tegu – „mõtte sõltumatus“ – tõi tulevikus kasu nii Ateenale kui ka kogu inimkonnale.⁸³

Sotsiaalse kontrolli toime kriminaliseerimisel ei lõpe aga mingi seaduse sätte vastuvõtmisega, vaid sellest hetkest seadus alles alustab oma sotsiaalsete ülesannete täitmist. Esialselt tekib

---

⁸¹ К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. Том 13. Москва 1959, lk 516.

⁸² Г. Тард. Сравнительная преступность. Перевод с французского И. Д. Сытина. — Москва 1907, lk 33.

⁸³ S. Sylvester Jr, E. Sagarin. Politics and Crime. New York: Praeger Publishers 1972, lk 14-15.

reaktsioon indiviidide käitumisele ja karistusõiguslikud normid hakkavad avaldama mõju sellisele käitumisele. Kriminaalõiguse dogmaatika seisukohalt on uue seaduse teke kriminaliseerimise lõpptulemus, sotsioloogia ja õiguse praktika seisukohalt on tegemist protsessi keskpunktiga.⁸⁴

Karistusõigus nagu iga õigusharu, eksisteerib ühiskonnas ning täidab ühiskonnas teatud rolli. Ei inimühiskond tervikuna ega ka konkreetne sootsium saa eksisteerida ilma koostöö ja vastastikuse usalduseta. See avaldub rahukorras, rahulikus koeksisteerimises. Ühiskondliku rahukorra kaitse on karistusõiguse fundamentaalne ülesanne, kuid karistusõigus ei kehtesta seda rahukorda ja rahukorra hoidmisel ei ole karistusõigus esmane. Siin avaldubki karistusõiguse nimetatud ülesande esimene aspekt – kaitsta sotsiaalseid kooselualuseid, ühiskondlikke põhiväärtusi vahetult, nt inimese elu, tervist, omandit, vabadust. Need on vabadused ja õigused, mis eksisteerivad sõltumata riigist ja mida riik ei kehtesta, vaid peab vastavalt ühiskondlikule lepingule kaitsma. Rahukord on inimühiskonnale algselt ja sisemiselt omane ehk immanentne ja eksisteerib sotsiaalsete normide näol (sotsiaalkord) sõltumata nende kehtestamisest või tagamisest riigi poolt. Sotsiaalsete normide täitmise tagab sotsiaalne kontroll, mida teostab ühiskond oma eri institutsioonide kaudu.⁸⁵

3.2 Kuriteo definitsioon ja seaduslikkuse põhimõte Eesti karistusõiguses

Eesti karistusseadustik⁸⁶ (KarS) § 3 lg 2 määratleb üldmõiste süütegu, mis jaguneb kuriteoks ja väärteoks. Seoses kaksikjaotusega kuritegu-väärtegu tuleb silmas pidada, et teistes õigusharudes kasutatav üldmõiste õiguserikkumine on materiaalses karistusõiguses objektitu – ei saa olla muud õiguserikkumist peale süüteo, mis omakorda saab esineda vaid kahes vormis – kuritegu ja väärtegu.⁸⁷

KarS § 3 lg 3 kohaselt on kuriteoks süütegu, mille eest mõistetavaks karistuseks on vangistus ja rahaline karistus ja KarS § 3 lg 4 kohaselt on väärteoks süütegu, mille eest mõistetavaks karistuseks on arest ja rahatrahv.⁸⁸

---

⁸⁴ M. Freeman. The Legal Structure. London 1974, lk 33-34.

⁸⁵ J. Sootak 2010, lk 34, 39.

⁸⁶ Karistusseadustik. – RT I, 17.12.2015, 9. – <https://www.riigiteataja.ee/akt/117122015009> (30.03.2016).

⁸⁷ T. Ploom. Õigus(e)rikkumine – ühe mõiste iseseisev elu. – Tractatus terribiles. Artiklite kogumik professor Jaan Sootaki 60 juubeliks. A. Parmas, P. Pruks (koost). Tallinn: Juura 2009, lk 14.

⁸⁸ Karistusseadustik. – RT I, 17.12.2015, 9. – <https://www.riigiteataja.ee/akt/117122015009> (30.03.2016).

Eesti karistusõiguses on formaalse õigusriigi alustugi seaduslikkuse ehk *Nullum crimen, nulla poena sine lege* põhimõte – ei ole kuritegu ega karistust ilma seaduseta. Karistusseaduses ilmneb riigi karistusvolitus ja karistusseadus ka piirab seda volitust.⁸⁹

KarS käsitleb seda küsimust § 2 lg 1, nähes ette, et kedagi ei tohi süüdi mõista ega karistada teo eest, mis selle toimepanemise ajal kehtinud seaduse kohaselt ei olnud süütegu.⁹⁰ Kriminaalmenetluse seadustik (KrMS) § 7 sätestab, et kedagi ei käsitleta kuriteos süüdi olevana enne, kui tema kohta on jõustunud kohtuotsus (lg 1); keegi ei ole kohustatud tõendama oma süütust (lg 2).⁹¹

Eestis on *nullum crimen* põhimõte lülitatud põhiseadusesse. Eesti põhiseaduse (PS)⁹² § 23 kehtestab, et kedagi ei tohi süüdi mõista teo eest, kui seda tegu ei tunnistanud kuriteoks teo toimepanemise ajal kehtinud seadus (lg 1); samuti kehtestab põhiseadus teo karistatavust ettenägeva või karistust raskendava seaduse tagasiulatuva jõu keelu (lg 2).

Nullum crimen, nulla poena sine lege põhimõte avaldub Eesti karistusõiguses kahes aspektis – materiaalõiguslikus ja menetlusõiguslikus. Esimese aspekti puhul:

- Tegude ja karistus peavad olema seaduses täpselt määratletud, mistõttu karistusseadus ei tohi sisaldada ebamääraseid koosseise – määratlemiskohustus (*nullum crimen nulla poena sine lege certa*. **Certa** – (ladina keeles *certus, certo*) – kindel, kindlasti, kahtlemata;
- Seaduslikkuspõhimõttele toetudes on karistusõiguses keelatud analoogia: *nullum crimen nulla poena sine lege stricta*. **Stricta** – (ladina keeles *strictus*) – vali, range, pingul;
- Seaduslikkuspõhimõte keelab kirjutamata tavaõiguse kohaldamise teo karistatavuse või karistuse raskendamise alusena: *nullum crimen nulla poena sine lege scripta*.

Keelatud on teo karistatavaks kuulutamisele või karistust raskendavale seadusele tagasiulatuva jõu andmine: *nullum crimen nulla poena sine lege praevia*. **Praevia** – (ladina keeles *praevius*) – eelmine, eelnev.⁹³

⁸⁹ J. Sootak. Kriminaalpoliitika. Tallinn: Juura 2015, lk 47.

⁹⁰ J. Sootak, P. Pikamäe. Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2015, lk 2.

⁹¹ Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 06.01.2016, 19. – <https://www.riigiteataja.ee/akt/106012016019> (29.03.2016).

⁹² Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 15.05.2015, 2. – <https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002> (29.03.2016).

⁹³ J. Sootak 2015, lk 52.

Menetlusõiguses avaldub seaduslikkuspõhimõte eelkõige õiguses õiglasele ja avalikule kohtupidamisele ning seadusega määratud kohtualluvusele (EIÕK art 6, PS § 24). Kohtuistungi avalikkus on ette nähtud KrMS § -s 11.⁹⁴

Tänapäeva Euroopas on legaliteedipõhimõte kinnistatud Euroopa inimõiguste konventsioonis (EIÕK), kuid EIÕK art-st 7 ei tulene nõuet, et isiku süüdimõistmine saab toimuda üksnes kirjutatud õiguse normi alusel, ehkki nimetatud artikkel keelab süüdimõistmise normi tagasiulatava jõu alusel. Nimelt keelab konventsiooni see artikkel toetuda karistusnormi tagasiulatuvale jõule, rääkides „kuriteo toimepanemise ajal kehtinud siseriiklikust või rahvusvahelisest õigusest“. Kuid samas ei nõuta tingimata kirjutatud seaduse olemasolu – nimelt räägib artikkel „teost, mis selle toimepanemise ajal oli süütegu tsiviliseeritud rahvaste poolt tunnustatud õiguse üldpõhimõtete järgi“.⁹⁵

3.3 Eesti karistusõiguse ruumiline ja isikuline kehtivus

Eesti karistusõiguse ruumiline ja isikuline kehtivus, ehk õigussubjektide ring, on piiritletud KarS § 6 lg-s 1, mille kohaselt Eesti karistusseadus kehtib teo kohta, mis pannakse toime Eesti territooriumil.⁹⁶ Sama sätte lõikes 1 on määratletud territoriaalsuspõhimõte, mille järgi kehtib Eesti karistusseadus kõigi isikute suhtes, kes selle riigi territooriumil on süüteo (kas kuriteo või väärteo) toime pannud, sõltumata süüteo toimepanija ja kannatanu kodakondsusest. Territoriaalsuspõhimõte on üks karistusseaduse ruumilise kehtivuse aluspõhimõtteid, sest karistusvõim kuulub riigile ning territoorium on üks riigi eksistentsi aluseid. Seetõttu tunnustab ka rahvusvaheline õigus kõige enam seda põhimõtet, sest see seondub riigi suveräänsusega.⁹⁷

KarS § 7 näeb ette karistusseaduse ruumilise kehtivuse territoriaalsuspõhimõtte kõrval personaalsuse ehk isikupõhimõtte (ka natsionaalsuspõhimõte). See põhimõte lähtub mitte teo toimepanemise kohast, vaid nii teo toimepanija kui ka kannatanu isikust, täpsemalt tema natsionaalsusest, kuuluvusest teatud rahva hulka.⁹⁸

---

⁹⁴ J. Sootak 2015, lk 52.

⁹⁵ J. Sootak 2015, lk 51.

⁹⁶ Karistusseadustik. – RT I, 17.12.2015, 9. – <https://www.riigiteataja.ee/akt/117122015009> (11.02.2016).

⁹⁷ J. Sootak, P. Pikamäe, lk 13-14.

⁹⁸ J. Sootak, lk 173.

See on ühtlasi ajalooliselt vanim kehtivuspõhimõte, sest teatavasti on territoriaalriik Euroopas suhteliselt hiline nähtus ning kuni keskaja lõpuni kehtis põhimõte, et isik allub reeglina oma valitseja või oma rahva karistusvõimule ka siis, kui ta viibib võõrsil.⁹⁹

KarS § 7 sisaldab kahte põhimõtet – passiivset (lg 1 p 1) ja aktiivset (lg 1 p 2 ja lg 2 p 1) isikupõhimõtet. Selle järgi on määrav mitte teo toimepanemise koht, vaid asjaolu, et süüteo pani toime Eesti kodanik või süütegu pandi toime tema vastu. Põhimõtte rangem variant eeldab isiku kodakondsust, nõrgem variant lubab kohaldada personaalsuspõhimõtet ka antud riigis alaliselt elavate kodakondsuseta isikutele või koguni välisriigi kodanike suhtes, kui nad panid süüteo toime või kui nende vastu pandi toime süütegu välismaal. Selline lai käsitlus on domitsiilipõhimõte. Paragrahvis 7 lg 1 p 1 on väljendatud passiivne isikupõhimõte, mille kohaselt kuulub Eesti karistusõigus kohaldamisele juhul, kui tegu on väljapool Eesti territooriumi pandud toime Eesti Vabariigi (EV) kodaniku või EV-s registreeritud juriidilise isiku vastu. Paragrahv 7 lg 1 p 2 ja lg 2 p 1 kehtestavad aktiivse isikupõhimõtte. Selle järgi kohaldatakse Eesti karistusõigust nende väljaspool Eesti territooriumi toimepandud tegude kohta, mille pani toime EV kodanik või isik, kes pärast teo toimepanemist sai selleks, samuti kui teo pani toime kaitsevaelane. Paragrahv 7 lg 1 p 2 alt lg 2 alusel saab Eesti karistusseadust kohaldada välismaalase suhtes, kes pani süüteo toime välismaal, kuid kes peeti Eestis kinni ja keda ei anta välja (asenduspõhimõte) – ühe riigi kohus asendab teise riigi kohut.¹⁰⁰

Eesti karistusõigus näeb ette füüsilise isiku vastutuse kõrval ka juriidilise isiku vastutust, mis on sätestatud KarS §-s 14, mille kohaselt vastutab juriidiline isik seaduses sätestatud juhtudel teo eest, mis on toime pandud tema organi, selle liikme, juhtivtöötaja või pädeva esindaja poolt juriidilise isiku huvides (lg 1). Juriidilise isiku vastutusele võtmine ei välista süüteo toimepannud füüsilise isiku vastutusele võtmist.¹⁰¹

---

⁹⁹ J. Sootak. Veritasust kriminaalteraapiani. Tallinn: Juura 1998, lk 82.

¹⁰⁰ J. Sootak 2010, lk 174 -177.

¹⁰¹ Karistusseadustik RT I, 17.12.2015, 9. – <https://www.riigiteataja.ee/akt/117122015009> (30.03.2016).

4. Karistusõigus sotsiaalse kontrolli süsteemis islamistlikus kultuuriruumis

4.1 Islami õiguse olemusest

Õigus on üks osa sotsiaalse kontrolli süsteemist, mille eesmärgiks on indiviidide käitumise reguleerimine vastavalt kehtestatud reeglitele. Iga väljakujunenud õigussüsteem on õigusnormides kirja pannud teatud kogukonna kogemused, mille abil püütakse tagada kord ja turvalisus selles ühiskonnas.

Maailmaosas, kus valitses islami usk on moslemid ehk islami järgijad samuti kirjeldanud oma õigusnormides probleemide lahendamise kogemusi. Ajalooliselt oli tegemist ühiskonnaga, mis pidas indiviidi nõrgaks ning seepärast ka võimetuks olla oma nõrkustest üle, mistõttu ei saanud tekkida kodifitseeritud õigust. Õigusloomeks oli vaja kõrgeima autoriteediga allikat.¹⁰²

Islami õigussüsteemi puhul on tegemist religiooniga, mis reguleerib kõiki ühiskondlikke suhteid. See on arhailine õigus, mis arenes lõplikult välja X sajandil ning tänapäevani ei ole see sisuliselt muutunud. Islami õiguse teket seostatakse prohvet Muhammad'iga (571-632), kes oma avalikes jutlustes õpetas usulisi ja õiguslikke vaateid, mida ta sai otse Jumalalt. Õiguse allikaks usklikele ongi prohvet Muhammad'i enda elu eeskuju.¹⁰³

Šariaat (araabia keeles شريعة *šarī'ah*, 'seadus') on Koraanil ja sunnal põhinev islami usu-, õigus- ja moraalnormide kogum. Sõna-sõnalt tähendab šariaat teekonda joogikohta. Seda on nimetatud ka "pühaks seaduseks".¹⁰⁴ Šariaadi mõiste pärineb Koraanist (s 45:18), kus *šarī'ah* tähendab seadust, mida on ilmutanud Jumal.¹⁰⁵

Šariaat ei suutnud aga reguleerida kõiki probleeme ja peale Muhammad'i surma jätkasid tema sõbrad ja kaasvõitlejad Abu Bakri, Omar, Osman, Ali õigusloome tööd. Tuginedes Koraanile ja sunnale formuleerisid nad käitumisreeglid, mis vastasid Jumala tahtele.¹⁰⁶

XX sajandi teisest poolest toimub suur kodifitseerimise laine, võetakse üle euroopa (eeskätt romaani-germaani) õigust. Egiptuses ja Alžeerias säilis islami õigus ainult teatud ühiskondlike suhete reguleerimisel. Riikides, kus domineerivad islami fundamentaalsed

¹⁰² M. A. Al-Bakhit, L. Bazin, S. M. Cissoko. History of Humanity. Vol IV. UNESCO 2003, lk 55.

¹⁰³ Ф.М. Ацамба. История религии. Высшая школа 2004, lk 619.

¹⁰⁴ N. J. Coulson. "Sharī'ah". – <http://www.britannica.com/topic/Shariah> (08.01.2016).

¹⁰⁵ Koraan. Tõlkinud Haljand Udam. Tallinn: Avita 2007, lk 267.

¹⁰⁶ Ф.М. Ацамба, lk 619.

positsioonid (Iraan, Pakistan, Liibanon, Sudaan) on islami õiguse piirid laiemad. Sellist protsessi võib nimetada islami õiguse renessansiks.¹⁰⁷

Islami õiguse tähtsamaks õigusallikaks on Koraan – muhamedlaste püharaamat, mis koosneb 114-st suurast e peatükist, mis sisaldab üle nelja tuhande lühikese luule, kuid mis ei ole omavahel seotud ei konstruktiivselt ega ka sisuliselt.¹⁰⁸

Õigussuhteid reguleerib suhteliselt väike osa Koraanitekstidest – kokku 218, millest 70 stroofi reguleerivad tsiviilsuhteid, 30 deliktiõigust, 13 kohtuprotsessi, põhiseadusliku (*konstitutsionaalse*) tähendusega on 10, 25-t võib nimetada rahvusvahelise õiguse säteteks ja 70 reguleerib muhamedlase õiguslikku staatust. Suurem osa Koraanist on pühendatud religioonile ja moraalile. Koraani täiendab teine õigusallikas Sunna – *adatid*'e (lood) kogumik, kus on kirjas Muhammad'i teod.¹⁰⁹

4.2 Islami karistusõiguse ajalooline areng

Islami karistusõiguse arengus saab eristada kolme perioodi: enne koloniseerimist (VII-XIX sajanditel), koloniaalne (XIX keskpaik XX sajanditel) ja postkoloniaalne (XX keskpaigast kuni käesoleva ajani).¹¹⁰ Igale perioodile on iseloomulikud erinevad arengumõjud.

Enne koloniseerimise perioodi oli kõikides Islami riikides kriminaalasjade lahendamisel kasutusel islami õigus, kuid erinevates piirkondades kasutati seda erinevalt, vastavalt selles piirkonnas väljakujunenud koolkonna tõlgendustele. Mekas olid vastava kooli asutajateks *Ibn Abbas* ja *Ata ibn Abi Rabah*, Mediinas – *Omar* ja tema poeg *Abd Allah ibn Omar*, Kufe's – *Ali Abd Allah ibn Masud*, Basra's – *Shuba ibn al-Hažžaž*, Damask'is – *al-Avzai* ja Bagdad'is – *Ibn Hanbal*.¹¹¹

Koloniaalse perioodi islami õigusele avaldas mõju kolonisaatorite õigus. Kolonisaatorid üritasid peale suruda kaasa toodud Lääne õigust, kuid välja suruda islami õigust ei õnnestunud selle tiheda seotuse tõttu religiooniga. Islami ühiskond ei võtnud võõrast (s.h õigus-) kultuuri omaks. Koloniaalajal oli islami õiguse kasutamine keelatud, mis muutis islami õiguse

---

¹⁰⁷ В.М. Корельский, В.Д. Перевалов. Теория государства и права: Учебник для вузов. Издательство НОРМА 2000, lk 568.

¹⁰⁸ В.В. Цмай. История государства и права. Москва 2005, lk 61.

¹⁰⁹ Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. Основные правовые системы современности. Международные отношения 2009, lk 350.

¹¹⁰ Г.Ф. Елаян. Основы мусульманского уголовного права. Махачкала 2002, lk 9.

¹¹¹ J. Schacht. The Origins of Muhammadan Jurisprudence. ACLS History E-Book Projekt 2001, lk 22-34.

mitteametlikuks õigussfääriks, kus see säilis ja ka rakendus. Postkoloniaalsel ajal, peale taasiseseisvumist XX sajandi lõpus võeti osades Araabia riikides kriminaalõiguse loomisel aluseks Šariaat.¹¹²

Koloniaalajal avaldas Iraanis suurt mõju *common law*, kuid kaasaegset (postkoloniaalset) Iraani karistusõigust on ilma Koraan'ita raske mõista. Sudaani 1899.a ja 1925.a kriminaalkoodeksite ja Bahrain'i kriminaalkoodeksi aluseks võeti 1860. aastal briti õigusteadlaste poolt väljatöötatud India kriminaalkoodeks, Jordaania aga prantsuse karistusõigus. Egiptuses avaldas karistusõiguse kujundamisele mõju *common law* ja Napoleoni koodeks. Egiptus oli esimene Islami riik, mis XIX sajandi lõpus ei pidanud enam Koraan'i, Sunna't¹¹³ ja Idžma't¹¹⁴ ainsateks karistusõiguse allikateks. Türgi Vabariigi õigussüsteemi on raske seostada Islami õigussüsteemiga. Türgis 01.03.1926 aastal vastu võetud kriminaalkoodeksi aluseks oli võetud 1889. aasta Itaalia "Zanardelli" koodeks. Itaalia koodeksi koostamisel tõi Giuseppe Zanardelli sisse kahetasemelise kuriteo klassifikatsiooni – delikt ja karistatav tegu, loobus surmanuhtlusest, kuid kehtestas karistuse, mis oli seotud vabaduse võtmisega.¹¹⁵

Islami riikides on karistusõigus ajalooliselt välja kujunenud erinevatele allikatele tuginedes. Nt on Šariaat karistusõiguse põhiallikaks Iraanis, Kataris, Araabia Ühendemiraatides, Sudaanis, Saudi Araabias, Omanis, Bahrainis, Iémenis ja Põhja- Nigeerias; Egiptuse, Jordaania, Marocco, Süüria, Liibanoni, Alžeeria ja Tuneesia karistusõigused on rajatud prantsuse karistusõiguse süsteemil; Iraagi ja Palestiina – *common law* ning Indoneesia karistusõigus on mõjutatud hollandi karistusõiguse süsteemist. Seega tuleb eristada islami õigust islami riikide õigusest, kuna tegemist on erinevate õiguskultuuridega.¹¹⁶

Islami karistusõigus rajaneb seega euroopa kodifitseeritud õiguse ja šariaadi koosmõjule või ainult šariaadile. Islami karistusõiguslike suhteid reguleerivaid sätteid nimetatakse *ukubat* (karistus). Karistusõiguse struktuur ei jagune üld- ja eriosaks, *ukubat* moodustabki karistusõiguse üldosa, kus on ühtlasi välja toodud ka üksikuid eriosa sätteid ning rakendussätteid.¹¹⁷

---

¹¹² M. Khadduri. The Islamic conception of justice. London 1986, lk 5-11.

¹¹³ *Supra*, lk 36.

¹¹⁴ *Idžma* – juhtumiks kui Koraan ja sunna ei anna kõigile elulistele küsimustele vastuseid, oli prohveti poolt ette nähtud *idžma* (Koraani teksti tõlgendus). Vt L. Auväärt lk 119.

¹¹⁵ M. Lippman. Islamic Criminal Law and Procedure: Religious Fundamentalism v. Modern Law. Int'l & Comp. L. Rev. 29 (1989). – <http://lawdigitalcommons.bc.edu/iclr/vol12/iss1/3/> (20.01.2016).

¹¹⁶ Ph. Ostein. Islamic Criminal Law: What It in Means in Zamfara and Niger States. – Journal of Public and private Law 2000, Vol 4, lk 1-18.

¹¹⁷ C. Schirmacher. Basic features of Islamic criminal law. – <http://www.islaminstitut.de/View-article.89+M5606a3c7214.0.html> (25.01.2016).

Islami karistusõiguse sätted või ettekirjutused jaotuvad kolme kategooriasse:

- Ideoloogilised (usu põhimõtted) – süsteem, mis kujundab muhamedlase mõtteviisi, ideoloogiat, mis eeldab islami usu ülimuslikkust, usku jumalasse, tema saadikutesse, viimsepäeva jne;
- Praktilised (ettekirjutused ja seadused) – lubatud ja keelatud tegude kirjeldus ning nende järgimise reeglistik;
- Kõlbelised – inimese kasvatamise juhised, mis tagavad isiku vaimset kasvatust.¹¹⁸

4.3 Kuriteo definitsioon ja seaduslikkuse põhimõte islami karistusõiguses

Islami riikides, kus *common law* mõju oli suur (Bahrain, Araabia Ühendemiraadid, Kuveit) puudub kuriteo definitsioon. Seda saab selgitada üldise õiguse seisukohtadega, kus karistusõiguses ei ole võimalik kuriteo puhul ammendavalt määratleda kõiki selle elemente.¹¹⁹

Liibanoni, Jordaania ja Süüria kriminaalkodeksites, kus on täheldatav prantsuse karistusõiguse tugev mõju, esineb kuriteo definitsioon: “Karistatavaks teoks on kuritegu või õigusrikkumine, mille eest on ette nähtud karistus kas kuriteo või õigusrikkumise eest”. Maroko karistusõiguses on kuriteoks indiviidi käitumine, mis on karistatav proportsionaalselt ühiskonnale tekitatud kahjule.¹²⁰

Islami karistusõiguse õigusteadlased toovad sarnaselt mandri-euroopa karistusõigusele välja kuriteoelemente ning sõltuvalt eelistatavast doktriinist jaotuvad kuriteoelemendid järgnevalt:

- Legaalseteks;
- Materiaalseteks;
- Moraalseteks

või sarnaselt *common law*-le:

- *Actus reus* – objektiivseks;
- *Mens rea* – subjektiivseks.¹²¹

---

¹¹⁸ M. Lippman. *Islamic Criminal Law and Procedure: Religious Fundamentalism v. Modern Law*. Int'l & Comp. L. Rev. 29 (1989). – <http://lawdigitalcommons.bc.edu/iclr/vol12/iss1/3/> (25.01.2016).

¹¹⁹ M. Lippman. *Islamic Criminal Law and Procedure: Religious Fundamentalism v. Modern Law*. Int'l & Comp. L. Rev. 29 (1989). – <http://lawdigitalcommons.bc.edu/iclr/vol12/iss1/3/> (25.01.2016).

¹²⁰ Г.Ф. Еляян, lk 155.

¹²¹ Mohamed Shallal. *Islamic criminal law*. Amman. Jordan 1996, lk 57-63.

Liibanoni jurist Ali Abdel-Kader El-Kahvadzhi on esitanud järgmise kuriteo definitsiooni: “ Ei ole kahtlustki, et kuritegu (kui indiviidi tahteline tegu või tegemata jätmine) koosneb kahest elemendist: materiaalsest ja moraalsest. Materiaalne pool väljendub teo tegemises või tegevusetuses, mis kutsuvad esile muutusi välismaailmas, ja moraalne element, mis peegeldab indiviidi psühholoogilist suhtumist enda teosse. Legaalset elementi, mis iseloomustab indiviidi tegu või tegevusetust kui õigusvastast, ei saa kuriteoelemendiks lugeda, kuna õigusnorm loob kuriteo abstraktse kuju ning järelikult see, mida õigusnorm kirjeldab, ei saa olla kirjeldavaks osaks”.¹²²

Legaalne element determineerib õigusnormi olemasolu. Islami karistusõiguses domineerib *common law* doktriin, materiaalne element *actus reus* näeb ette, et tegu on õigusevastane ja karistatav. Šariaadil põhineva karistusõiguse legaalne element rajaneb kahel põhimõttel:

- keeld ei oma tagasiulatuvat jõudu;
- iga tegu või tegevusetus, mis ei ole keelatud, on lubatud.

Selleks et tuvastada teo puhul legaalse elemendi olemasolu, millest sõltub, kas tegemist on karistatava teoga või mitte, peab kohus kvalifitseerima teo asjaolud vastavalt konkreetsele õigusnormile. Õiguse tõlgendamise küsimus islami karistusõiguses on seotud teo asjaolude kvalifitseerimisega, kus järgitakse põhimõtet, et karistusõiguse sätteid tõlgendatakse piiratult ja kriminaalvastutuse laiendamist ei lubata.¹²³

4.4 Õiguse subjektid islami karistusõiguses

Isiku õiguslik staatus islami karistusõiguses erineb euroopa õiguskultuuri omast nii struktuuriliselt kui ka sisuliselt. Euroopa õiguskultuuris on õiguse subjektid subjektiivsete õiguste ja juriidiliste kohustuste kandjad. Nendeks on isikud, kes osalevad õiguslikus elus.¹²⁴

Šariaat eristab aga kolme liiki õiguse subjekte:

- moslemid – osa Islami riikide kogukonnast, kelle religiooniks on Islam ning kelle suhtes kehtib islami karistusõigus täies mahus;
- *ahl az-zimma* – teiste religioonide esindajad (kristlased, judaistid), kes püsivalt elavad Islami riigis, maksavad makse (*džizju*) ning kes on muhamedlaste kaitse all

---

¹²² Mohamed Shallal, lk 54.

¹²³ Закон об исламских уголовных наказаниях Исламской Республики Иран. Перевод: А.И. Ахани. Москва 2008, lk 35.

¹²⁴ R. Narits, lk 124.

välisvaenlaste eest ning kellele on tagatud isikuline ja varaline puutumatus (*zimma*), teisisõnu, kellele on tagatud põhiõiguste kaitse samal tasemel kui muhamedlastele;

- *harbi* – vaenuliku riigi mittemuhamedlased, kellele tagatakse isikuline puutumatus Islami riigi territooriumil ainult sel juhul, kui Islami riigi territooriumil viibimiseks on riigivõimude luba.¹²⁵

Sudaani õigusteadlane Amir Oman Ahmed on seisukohal, et sisuliselt on šariaat ette nähtud kogu inimkonnale, mitte ainult moslemitele, kuid lähtudes praktilisest seisukohast saab šariaadi sätteid rakendada ainult nendes riikides, mis on täielikult muhamedlaste võimu all.¹²⁶

Õigusteadlane Ahmed Fathi Bahnaci märgib, et šariaadi sätteid rakendatakse *ahl az-zimma* ja *harbi* suhtes, kes panid karistatava teo toime samadel alustel kui muhamedlased, välja arvatud alljärgnevatel juhtudel:

- kui toime pandud süütegu *ahl az-zimma* ja *harbi*'del nimetatakse teisiti;
- kui *ahl az-zimma* ja *harbi*'del toime pandud süütegu ei ole kriminaliseeritud (nt alkoholsete jookide tarbimine).

Siin tuleb aga märkida, et Ahmed Fathi Bahnaci seisukohad on Islami radikaalsetest vaadetest kaugel, mis ei peegelda ka reaalselt olukorda õigusemõistmisel Islami riikides.¹²⁷

Karistusõiguse subjektide erinev määratlemine on oluline kahe antud töös käsitletava õiguskultuuri sotsiaalse kontrolli raamistiku võrdlemisel. Euroopa karistusõiguses ei tehta vahet, mis kultuuri või religiooni esindajaga on tegemist, kas selles teises kultuuris on see tegu kriminaliseeritud või mitte ja kas isik vastutab seda liiki toimepandud kuriteo eest. Euroopa karistusõiguses kehtib territoriaalsuse põhimõte, mis võrdsustab kõiki õiguse subjekte seaduse ees. Islami õiguskultuuri esindajatel on aga õiguslik ootus, et analoogselt teise kultuuri esindajate erineva (leebema) kohtlemise suhtes islami riikides on ka nemad euroopa õigusruumis erineva staatusega õigussubjektid.

---

¹²⁵ R. Peters. Crime and Punishment in Islamic law. Theory and Practice from the Sixteen to the Twenty-first Century. New-York 2005, lk 19-21.

¹²⁶ Амир Омар Ахмед. Развитие головного законодательства Судана: основные институты общей части. Москва 1999, lk 24-25.

¹²⁷ Г.М. Керимов. Шариат: Закон жизни мусульман. Ответы шариата на проблемы современности. Москва 2012, lk 145-146.

4.5 Kuriteod ja sanktsioonid islami karistusõiguses

Süütegude jaotus on suuremas osas Islami riikidest üle võetud Euroopa, eeskätt Prantsusmaa karistusõigusest, ning õigusvastased teod jaotuvad kuritegudeks ja süütegudeks. Õigusteadlased on välja töötanud mitu õigusvastaste tegude klassifikatsiooni, kuid enamkäsitletav on Van den Berg'i klassifikatsioon, mille järgi islami karistusõiguses kuriteod jaotuvad alljärgnevalt:

- teod, mille eest on Koraanis ette nähtud karistused (*hadd*): abielurikkumine, alkoholi tarbimine, vargus, rööv, usust taganemine;
- kõik vägivaldsed teod elu ja tervise vastu (*džinajat*): tapmine (*katl'*) ning erinevat liiki kahjustused (*džarh*);
- teod, mille eest ei ole seaduse poolt karistust ette nähtud, kuid mis on võimude poolt paika pandud reeglitega ja on muhamedlaste moraalsete tunnetega vastuolus. Selliste tegude eest on ette nähtud käitumist parandava mõjuga karistused (*tazir*). Nendel karistustel on preventiivne eesmärk, kuid nad ei ole kindlaks määratud ja muutuvad vastavalt olukorrale. Näiteks võib selliseks karistuseks olla nii rahaline karistus, vanglakaristus, noomitus kui ka ihunuhtlus.¹²⁸

4.5.1 *Huddud* (karistatavad teod)

Seda liiki teod ei ole Mandri-Euroopa õiguses ega *common law*-s kriminaliseeritud. Islami karistusõiguses on *huddud* kuriteod Jumala ehk Allahhi sõna vastu, mis väljendub jumalasõna eiramises ning on seeläbi suunatud kogu muhamedlaste kogukonna vastu. Kristlaste puhul oleks sarnaseks olukorraks kümne käsu rikkumise eest kriminaalkorras vastutusele võtmine. Osa tegudest, mis on Piiblis kümne käsuna välja toodud, on Euroopa õiguskultuurides kriminaliseeritud, nt vargus, tapmine, kuid suurem osa jääb ikka inimese hingeelu, südametunnistuse ja religiooni vahelisteks suheteks.

Sanktsioon sellise kuriteo toimepanemise eest on sätestatud Koraanis. Karistuse liigiks on *hadd*. *Huddud* teo eest on Koraanis sätestatud, et karistust tuleb rakendada ja ellu viia

---

¹²⁸ Л.В.С. Ван ден Берг. Основные начала мусульманского права. Москва 2005, lk 165-181.

muutmata moel. Karistust ei saa muuta, ei suurendada ega vähendada. Kohtunik ei saa jätta karistust ka välja kuulutamata.¹²⁹

Näiteks Iraani karistusseaduses varguse eest ettenähtud karistused:

- esimese varguse puhul lõigatakse parema käe neli sõrme ära nii, et alles jääks ainult põial;
- teise varguse eest lõigatakse ära pool jalatalda, alles jäetakse see osa, mis on vajalik usurituaaliks;
- kolmanda varguse eest on ette nähtud eluaegne vangistus;
- neljanda varguse eest on surmanuhtlus, isegi siis, kui see pannakse toime vanglas.¹³⁰

Suurema osa islami õigusteadlaste seisukoha järgi kuuluvad ülalmainitud kuritegude hulka:

- abielurikkumine;
- alusetu (tõendamata) avaldus teise muhamedlase poolt toime pandud abielurikkumise või pederastia kohta;
- muhamedlase poolt alkoholi tarbimine;
- usust taganemine;
- vargus, rööv;
- mäss.

Vähemus islami karistusõiguse õigusteadlastest ei arva *huddud* kuritegude hulka mässu, usust taganemist ja muhamedlase alkoholi tarbimist.¹³¹

4.5.2 *Kisas* (veritasu)

Kisas kategooria kuritegude loetelusse kuuluvad tapmine ja kehavigastuste tekitamine.¹³² Kuriteo liik, mille eest on karistuseks ette nähtud sama tegu, mis oli toime pandud kannatanu suhtes (kättemaksuprintsiip): tapmise eest – tapmine, kahju tekitamise eest – samaväärse kahju tekitamine. Käesoleva kuriteona on kvalifitseeritavad ainult tahtlikud teod – tahtlik tapmine, tahtlik kahju tekitamine, tahtlik tervisekahjustamine. Šariaat lubab karistuse elluviimist ühtlasi kohtuotsuse alusel kas kannatanul isiklikult või tema sugulaste poolt. Kohtuotsuseta tasu loetakse tahtlikult toimepandud kuriteoks. Kui karistuse elluviimise õigust

---

¹²⁹ Mohamed Shallal, lk 25.

¹³⁰ Закон об исламских уголовных наказаниях Исламской Республики Иран. Перевод: А.И. Ахани. Москва 2008, lk 117-118.

¹³¹ Л.Р. Сюкияйнен. Мусульманское право. Москва 1986, lk 184.

¹³² L. Auväärt, lk 128.

omavad mitu isikut, siis on nõutav kõikide isikute kokkulepe. Karistuse elluviimisel on keelatud kasutada nürisid lõikeriistu, mis võivad karistatavale tekitada üleliigseid kannatusi ja keelatud on ka keha moonutamine. Haigestunud või vigastatud kehaosa karistuse läbiviimiseks ei sobi, karistus peab olema suunatud terve kehaosa vastu ja sama raskusega kui seda oli kannatanule tekitatu. Kui kannatanu sugulased loobuvad karistuse täideviimisest või kannatanul pole sugulasi, siis läheb karistuse õigus üle võimuesindajale, kuid karistuse läbiviimisest võib loobuda ning loota Allahi karistusele.¹³³

Islamis eristatakse nelja tapmisliiki:

- 1) Tahtlik tapmine surmarelva, nt kinžalli kasutamisega. Selline tapmine on Koraani järgi raske patt. Sel juhul võivad tapetu pärijad valida järgmiste karistuste vahel: surmanuhtlus, andestamine mõrtsukale või temalt valatud vere eest tasu nõudmine. Kurjategija kaotab õiguse tapetu pärandusele;
- 2) Tahtlik tapmine vahenditega, mida ei saa arvata relvaks. Nt kurjategija peksab ohvri jalgadega surnuks. Pärijad andestavad või nõuavad tasu valatud vere eest. Mõrtsukas ei saa olla ohvri pärija;
- 3) Tahtmatu tapmine. Nt inimene tulistab enda arvates looma pihta, kuid kuul tabab teist inimest. Sel juhul tuleb maksta kompensatsiooni ja paastuda kaks kuud;
- 4) Kaudne tapmine. Inimene käivitab operatsioonide ahelas esimese lüli, näiteks avab lüüsid, mille tagajärjel hukuvad inimesed. Karistuseks tuleb maksta kompensatsiooni. Kui isik kaevab oma aias augu, naaber kukub auku ja sureb, siis maatüki peremees ei kannata juhtunu eest vastutust.¹³⁴

4.5.3 *Tazir* (distiplinaar)

Tazir'i alla jäävad kõik kuriteod, mida ei kvalifitseerita *huddud*, *kisas* või *dija*'na. Kõnealuse kategooria kuritegudeks võivad olla nii eraisiku vastu kui ka Allahi vastu toimepandud teod. *Tazir* liiki kuritegude iseloomulikeks tunnusteks on:

- puuduvad religiooni poolt, ehk Koraanis sätestatud sanktsioonid;
- võivad olla ühiskonna mõistes erineva ohutasemega;

¹³³ Закон об исламских уголовных наказаниях Исламской Республики Иран. Перевод: А.И. Ахани. Москва 2008, lk 185- 194.

¹³⁴ L. Auväärt, lk 129.

- võivad riivata erinevaid õigushüvesid;
- karistuse suurust ja karistuse liiki määrab kohtunik.¹³⁵

Professor Mohamed Schalal on seisukohal, et islami karistusõigus on rajatud *tazir*'il ning *huddud*, *kisas* või *dija* moodustavad väikese osa kuritegudest, kuid kohtumõistmine on väga keeruline ja aeganõudev.¹³⁶

Sankt-Peterburi Ülikooli professor I.J. Kozlihin täpsustas *tazir* kuritegude liike:

- religiooniga seotud kohustuste täitmata jätmine (paastust ja palvetamisest kõrvalehoidmine);
- kelmused, omastamised, korruptsioon ja muul viisil varalise kahju tekitamine;
- kuriteod võimu vastu ja avaliku korra rikkumised;
- ametialased kuriteod;
- kuriteod riigi julgeoleku vastu.¹³⁷

Selle kategooria kuritegusid karistatakse kohtuniku äranägemise järgi, lähtuvalt õiguserikkumise raskusest, selle sooritanud isiku süüst ja ühiskonna huvidest. Kohtunikud vastutavad oma tegevuse eest ainult Allahi ees. Karistused võivad olla järgmised: märkus, ähvardus, noomitus, trahv, avalik või eraviisiline hukkamõist, pere- või sugukondlik mõjutamine, perekonna surve, varanduse konfiskeerimine, vabadusekaotus, kehalised karistused. Karistusena rakendatakse ka surmanuhtlust, nt spionaaži, nõiduse, mässule õhutamise, samuti sodoomia eest analoogiliselt abielurikkumisega.¹³⁸

4.5.4 *Dija* (veritasumaks)

Dija puhul on tegemist valurahaga. Eesti õiguse mõttes füüsilise, moraalse ja õigusliku kahju hüvitamisega, mida tasub kurjategija kannatanule.

Kõnealune sanktsiooniliik oli islami karistusõiguses selle tekkimise hetkest. Sellise spetsiifilise karistusliigi teke oli põhjendatud veritasu vastu võitlemisega. Veritasu oli VII sajandil levinud kõikides Islami riikides. Veritasu on viinud sadade inimeste mõrvani ühe

¹³⁵ Mahmood Tahir. Criminal Law in Islam. Delhi 1994, lk 103-105.

¹³⁶ Mohamed Schalal, lk 54.

¹³⁷ И.Ю. Козлихин. Мусульманское право. Москва: Правоведение 2011 nr 3 (296), lk 255-256.

¹³⁸ L. Auväärt, lk 129.

inimese surma eest. Koraanis on sellega võideldes asendatud veretasu maksuga voolatud vere eest – *dija*.¹³⁹

Dija liiki toimepandud kuriteo puhul on maks surma või tervisekahjustuse tekitamise eest kohustuslik ning kannatanu poolel puudub võimalus nõuda karistust ehk veritasu. *Dija* delikti puhul tekib vastutus subjektidel, kes pani kuriteo toime süüliselt ning kas tahtlikult või ettevaatamatusega. Juhul, kui kannatanu pool andestab kurjategijale, määratakse talle karistus Šariaadi normide alusel.¹⁴⁰

---

¹³⁹ Mahmood Tahir, lk 90.

¹⁴⁰ Закон об исламских уголовных наказаниях Исламской Республики Иран. Перевод: А.И. Ахани. Москва 2008, lk 121-123.

5. Formaalse sotsiaalse kontrolli piirid indiviidi vastutuse piiritlemisel kahes karistussüsteemis

5.1 Vastutust välistavad asjaolud

Islami karistusõiguses puuduvad üldosa sätted ning süüd välistavate asjaolude instituut. Moskva Ülikooli professor Gasõm Kerimov tõi islami karistusõiguse õigusteadlaste sisukohti uurides välja need kriminaalvastutust välistavad asjaolud, mis olid suurema osa õigusteadlaste poolt tunnustatud: vanus, vaimuhaigused, eksimus, sundimine, hädaseisund, hädakaitse ja kahetsus.¹⁴¹

Töö autor ei vastanda islami karistusõiguse üldosa sätteid Eesti karistusõiguse struktuuriga, vaid üritab välja tuua sisulisi erinevusi, mis aitavad mõista kahe õiguskultuuri formaalse sotsiaalse kontrolli piire.

5.1.1 Süüd välistavate asjaolude võrdlus Islami ja Eesti karistusõiguses

Eesti karistusõiguses kujutab süüvõime endast isiku võimet teada ühiskonnas kehtivaid norme ja juhtida oma käitumist vastavalt nende normidele. Sisuliselt tähendab süüvõime võimet saada aru oma teo ebaõigsusest. Eesti karistusõiguses on süüvõimel kaks kohustuslikku tunnust:

- isik on süüvõimeline, kui ta on vaimselt terve ehk süüdiv ja
- vastavas eas – vähemalt 14 aastat vana (KarS § 33).

Vanusepiir 14 aastat tuleneb pedagoogikast ja psühholoogiast ning on selles mõttes teaduslikult põhjendatav. Samal ajal on vanusepiiri asetamine mõnevõrra tinglik ning kujutab endast õiguspoliitilist otsust.¹⁴²

Islami karistusõiguses on vanus, millest alates võib isikut kriminaalkorras vastutusele võtta *pubestsents* (puberteet) ehk täisealisus islami ühiskonnas. Pärsia kirjanik Saddi Shirazi kirjutas täisealisuse kohta: „Täisealisusel on kolm tunnust: esiteks vanus – 15 aastat, teiseks

¹⁴¹ Г.М. Керимов, lk 145-146.

¹⁴² J. Sootak, P. Pikamäe, lk 118.

pollütsioon või menstruatsioon ja kolmandaks karvade kasv. Kuid tegelikult on täisealisusel üksainus tunnus – sa hoolid Jumala teenistusest rohkem kui kehalistest naudingutest. Seda, kellel seda omadust ei ole, ei loeta täisealiseks".¹⁴³

Kui uurida täisealisuse kriteeriume islami karistusõiguses, siis siin ühist seisukohta ei eksisteeri. Üldistatuna võib öelda, et 9-12 eluaastani ei saa isikut kriminaalkorras karistusele võtta, 9-12 ja 15-18 kriminaalvastutusele võtmine eeldab kohtu poolt täisealisuse tuvastamist. 13-14 aastaste puhul on erinevates õigusdogmaatikates erinevad seisukohad, kuid üldistatult võib öelda, et selles vanuses saab isikut vastutusele võtta kuriteo toimepanemise eest, kuid piiratud on kuritegude arv, mille eest isik vastutab ning kriminaalvastutusele võtmine eeldab samuti kohtu poolt täisealisuse tuvastamist.¹⁴⁴

5.1.1.1 Süüdivus

Eesti karistusseadustikus defineeritakse süüdivuse mõiste negatiivselt, tehes seda süüdimatuse aluse määramise teel. Isiku süüdivust presümeeritakse, kuni ei ole piisavalt andmeid, et selles tuleb kahelda.¹⁴⁵ Süüdivus eeldab, et isik oli teo ajal võimeline aru saama oma teo keelatusest ja selle arusaamisest tulenevalt loobuma sellise teo toimepanemisest.¹⁴⁶

Süüvõime küsimuses on kahel võrreldaval õigussüsteemidel väga suur erinevus.

Eesti karistusõiguses ei ole isik süüdiv, kui ta teo toimepanemise ajal ei olnud võimeline aru saama oma teo keelatusest või oma käitumist vastavalt sellele arusaamisele juhtima seoses:

- vaimuhaigusega;
- ajutise raske psüühikahäirega;
- nõrgamõistlikkusega;
- nõdrameelsusega või muu raske psüühikahäirega.¹⁴⁷

Islami karistusõiguses ühist arusaama süüdimatuse osas pole, kuid õiguse klerikaalsete omaduste tõttu iseloomustatakse süüdimatust kui isiku psühholoogilist seisundit, kui ta ei ole

---

¹⁴³ Г.М. Керимов, lk 147.

¹⁴⁴ R. Peters, lk 21.

¹⁴⁵ RKKKo nr 3-1-1-99-12 p 6.

¹⁴⁶ J. Sootak, P. Pikamäe, lk 118, 120.

¹⁴⁷ Karistusseadustik RT I, 17.12.2015, 9. – <https://www.riigiteataja.ee/akt/117122015009> (16.02.2016).

võimeline head ja halba eristama ja tegema nende vahel valikut. Isik, kes paneb kuriteo toime süüdivana, kuid hiljem jääb vaimuhaigeks, ei vabane kriminaalvastutusest. Juhul, kui psüühiline häire tekib peale kohtuotsuse avalikustamist, ei ole võimalik karistuse elluviimist tagasi lükata.¹⁴⁸

Oluliseks erinevuseks on ka narko- või alkoholijoobe seisund. Eesti KarS § 36 kohaselt ei välista tahtlikult või ettevaatamatusest põhjustatud joobeseisund süüd,¹⁴⁹ islami karistusõiguses joobeseisund välistab süü tingimusel, et teo toimepanemiseks oli kasutatud sundi või oli tegemist eksimusega.¹⁵⁰

Palestiina kriminaalkoodeksi § 14 kohaselt ei vastuta toimepandud kuriteo eest isik, kes oli teo toimepanemise ajal teadvusetu või tal puudus valikuvõimalus alkoholi- või narkojoobe tõttu juhul, kui joove oli tekitatud isikule tema tahte vastaselt või eksimusega (st isik ei saanud aru, et tarbib alkoholi või uimasteid).¹⁵¹

Sudaani 1991. aasta kriminaalkoodeksi §-s 10 oli sätestatud, et kriminaalkorras karistatavaks ei ole tegu, mis on toime pandud isiku poolt, kes ei teadvustanud endale oma käitumist või ei olnud võimeline seda juhtima:

- püsiva või ajutise psüühilise häire tõttu;
- une või teadvusetuse tõttu;
- narko- või alkoholijoobe tõttu, kui isik tarbis alkoholi või narkootikume oma tahte vastaselt, sunniga, sõltuvusest või eksimusega.¹⁵²

5.1.1.2 Eksimus

Islami karistusõiguse klassikaline doktriin näeb ette süüd välistava asjaoluna isiku eksimust teo keelatuses, kui ta kinnitab seda vandega.¹⁵³ Kaasaegses islami karistusõiguses on eksimuse doktriin säilinud, kuid oluliselt muutunud kujul. Keelueksimuse liikideks on eksimus kuriteo asjaolude suhtes ja seaduses. Eksimus kuriteo asjaolude suhtes on siis, kui isik ei saa aru oma teo keelatusest. Nt kui moslem võtab enda lastele kuuluva vara, arvates et

---

¹⁴⁸ R. Peters, lk 29.

¹⁴⁹ Karistusseadustik RT I, 17.12.2015, 9. – <https://www.riigiteataja.ee/akt/117122015009> (16.02.2016).

¹⁵⁰ Mohamed Al Awabdeh. History and prospect of Islamic Criminal Law with respect to the Human Rights. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Dr.jur. Berlin 2005, lk 32.

¹⁵¹ А.Т. Наиль. Источники уголовного права, действующего в Палестине: диссертация кандидата юридических наук. Москва 1994, lk 56.

¹⁵² Амир Омар Ахмед, lk 47.

¹⁵³ Н.Е. Торнау. Изложение начал мусульманского законовещения. Москва 1850, lk 464.

see on tema oma. Keelueksimusega on tegemist siis, kui isik ei tea keelunormi olemasolust. Islami karistusõigusteadlased on aga seisukohal, et isik ei saa eksida põhikeelu sätete vastu – tapmine, vargus, vägistamine, abielurikkumine. Lubatavaks peetakse keelueksimused alles Islami usku pööranud isikutel, kes on tulnud Islami riiki „metsikutelt territooriumitelt“.¹⁵⁴

Eestis eeldatakse, et isik teab ühiskonnas kehtivaid käitumiseeskirju, olgu need siis õigusnormid või muud inimeste käitumist reguleerivad sotsiaalsed normid. Eksimus tähendab väärarusaama keelava õigusnormi sisuks olevas keelus.¹⁵⁵

KarS kasutab § 39 näol finalistlikust süüteoõpetusest tulenevat süüteo teooriat, mille kohaselt keelueksimus välistab süü, kui eksimus oli vältimatu (lg 1). Välditava eksimuse korral on süü alles ning isik vastutab üldkorras. Et sellisel juhul on tegemist väiksema ebaõigusega, võib süüdlase karistust kergendada (lg 2) või lõpetada menetlus otstarbekuse kaalutlustel.¹⁵⁶

Süüteo teooriale toetumine väldib õiguspoliitiliselt ebasoovitava olukorra, kus on kasulik vastavas valdkonnas kehtivaid norme mitte teada, sest halvimal juhul toob see kaasa vastutuse ettevaatamatusdelikti eest, muudel juhtudel on vastutus üldse välistatud.¹⁵⁷

5.2. Õigusvastasust välistavate asjaolude võrdlus Islami ja Eesti karistusõiguses

Õigusvastasus näitab, et tegu rikub õiguskorda, on vastuolus inimeste kooselu reguleerivate õigusnormidaga. Õigusvastasus rõhutab, et õiguskord on objektiivne suurus, mis kehtib kõigi ühiskonnaliikmete jaoks võrdselt.¹⁵⁸

5.2.1 Hädaaitse

Hädaaitse kuulub islami karistusõiguse klassikalise doktriini hulka. See doktriin põhineb isiku õigusel ennast kaitsta, kahjustades ründaja õigushüvesid ka juhul, kui ründaja ainult ähvardab isiku tervist või vara kahjustada. Hädaaitse ei ole lubatud hädaaitse piire ületada.

---

¹⁵⁴ Mohamed Al Awabdeh, lk 34.

¹⁵⁵ RKKKo nr 3-1-1-95-05 p 8.

¹⁵⁶ RKKKo nr 3-1-1-29-11 p 14.

¹⁵⁷ J. Sootak, P. Pikamäe, lk 129.

¹⁵⁸ J. Sootak 2010, lk 327.

Kui hädakaitse teostamisel ründaja sureb või temale tekitatakse tervisekahjustusi, siis süüdlane peab tasuma hüvitist *viru't*, teiste sõnadega *dija't*¹⁵⁹. Islami riikide karistusõiguses on hädakaitse lubatav ühtlasi juhul, kui puudub võimalus pöörduda abi saamiseks võimuesindaja poole või muul viisil tõrjuda õigusvastast rünnet, näiteks põgenemisega.

Hädakaitse on lubatud:

- röövimise puhul, kui on reaalne oht elule või tervisele;
- enda elupaiga kaitsmisel;
- enda vara kaitsmisel;
- enda au kaitsmisel.

Seksuaalründe puhul peab naine oma au kaitsma ning kaitsetegevusele piire ei seata. Kui ta ei ole enda au kaitsnud vastavalt nõutule, siis loetakse, et ta oli vahekorraga nõus.¹⁶⁰ Viimase asjaolu tundmine on euroopa kultuuri esindajale väga tähtis. Siin on arusaam teo keelatuses osas kahes õiguskultuuris diametraalselt erinev.

Eesti karistusõiguses väljendab hädakaitse olemust kõige paremini lause „Õigus ei tagane ebaõiguse ees“. Klassikalise määratluse järgi on hädakaitse vahetu õigusvastase ründe tõrjumiseks vajalik kaitse. Õigusvastane vahetu rünne ohustab või kahjustab rünnatava õigushüve, mille tagajärjel tekib rünnataval kaitseseisund. Selle raames on tal õigus tõrjuda rünnet ründaja õigushüve kahjustades, tehes seda sobival ja säästvaimal viisil. Kaitsja ei tohi ületada hädakaitse piire. Rünne peab ähvardama kaitsja individuaalset õigushüve, ning ei ole oluline, kas õigushüve on karistusõiguslikult kaitstud (elu, tervis, omand vms). Hädakaitsevõimelised on ka need hüved, mis jäävad väljapoole karistusõiguse kaitseala – au, väärikus, kehaline puutumatus vm, mis ei ole kaitstud süüteo koosseisudega.¹⁶¹

Karistusõigus lähtub teo kriminaliseerimisel üldisest proportsionaalsusest ja otstarbekusest, kuna üksikisiku jaoks võib ka karistusõiguslikult sanktsioneerimata rünne tema õigushüvele olla talumatult intensiivne. Riik ei saa nõuda, et isik ohverdaks oma kaitseõiguse üldistele kriminaalpoliitilistele kaalutlustele.¹⁶²

---

¹⁵⁹ *Supra*, lk 44 – 45.

¹⁶⁰ R. Repp. Qanun and Shari'a in the Ottoman context, in *Islamic law: social and historical context*, edited by Al-Azmeh. London 1988, lk 127-134.

¹⁶¹ J. Sootak 2010, lk 347, 350.

¹⁶² RKKKo nr 3-1-1-111-04 p 11.

Kollektiivsete õigushüvede kaitsmine on riigi, avaliku võimu ülesanne.¹⁶³ Eesti karistusõiguses ei hõlma hädakaitse mitte ainult rünnatava, vaid ka teise isiku õigushüvede kaitset (KarS § 28 lg 1).¹⁶⁴

Cicero järgi on hädakaitse *non scripta, sed nata lex*. Seepärast väidetaksegi, et hädakaitse ei ole ajalugu, ta on alati olnud.¹⁶⁵ See seletabki mõlema karistusõiguse hädakaitseinstituudi sarnasust, kuid tänapäeva sotsiaalse kontrolli kontekstis on hädakaitsepiiril oluline erinevus. Hädakaitse piiri ületamise kohta Eesti karistusõiguses on olnud teravaid diskussioone¹⁶⁶, ning kokku on lepitud hädakaitsepiiri ületamise kriteeriumites: kui hädakaitsepiire ületatakse, toob see kaasa üldise vastutuse, kuid kohus võib siiski kergendada süüdlase karistust; kui piire ületati kaudse tahtlusega või ettevaatamatusest, on tegemist õiguspärase kaitsega.¹⁶⁷

Islami karistusõigus ei määratle hädakaitsepiiride ületamise kriteeriume, mis raskendab oluliselt hädakaitse piiride ületamise tuvastamist, samuti ei too hädakaitse piiride ületamine islami karistusõiguses kaasa kriminaalvastutust, vaid hüvitise tasumise. Seega islami õiguskultuuri esindaja võib ka Euroopa kultuuriruumis lähtuda oma õiguskultuuri sotsialiseerimisel omandatud arusaamast hädakaitse seisundis kaitsetegevuse intensiivsuse lubatavusest ning teo karistatavuse piiridest.

5.2.2 Hädaseisund

Hädaseisundit võib määratleda kui teise õigushüve kahjustamist eesmärgiga kõrvaldada eesseisvat ohtu, kui seda ei ole võimalik kõrvaldada teiste meetmetega. Oht võib olla põhjustatud loodusjõududega, füsioloogiliste või muude asjaoludega, kuid ei pea olema inimese poolt põhjustatud. Näiteks toidu vargus, et vältida näljasurma, alkoholi tarbimine kõrbes, et kustutada janu.¹⁶⁸

Sudaani 1991. aasta karistusseadustikus on alljärgnev hädaseisundi määratlus: „Hädaseisundis toime pandud kuritegu ei ole kriminaalkorras karistatav juhul, kui isik oli sunnitud kaitsma ennast või kõrvalist isikut eesseisva ohu eest. Hädaseisundi korral oht peab olema kas isikule,

---

¹⁶³ Vt J. Sootak 2010, lk 351.

¹⁶⁴ J. Sootak 2010, lk 352

¹⁶⁵ J. Sootak 2010, lk 346.

¹⁶⁶ Vt RKKKo nr 3-1-1-38-04 p 8, 3-1-1-108 p 10.

¹⁶⁷ P. Nuuma. Karistusõiguse üldosa: õppevahend. Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus 2004, lk 52.

¹⁶⁸ R. Repp, lk 135.

varale või aule, ning ohuallikaks ei või olla isik ise. Aga temapoolne tegevus peab olema ainsaks võimaluseks ohu tõrjumiseks“.¹⁶⁹

Eesti karistusõiguses on hädaseisundi näol tegemist olukorraga, kus tuleb teha valik – kahjustada ühe hüve, et päästa teist. Sageli on tegemist koguni kahe halva vahel valimisega, sest täielikult päästa ei õnnestu kumbagi. Teatud olukorras – nt elu vastu – võib valik osutuda eetilisel talumatuks.¹⁷⁰

Struktuuriliselt koosneb hädaseisund kahest komponendist: hädaolukorrast ja päästmistoimingust. Hädaseisundi puhul oht on olukord, kus on põhjust tõsiselt karta õigushüve kahjustumist ja nagu hädakaitse puhulgi, tuvastatakse see nn objektiivselt kõrvaltvaatlejast lähtuvalt. Ohu olemasolu ei sõltu selle päritolust (loodusnähtus, looma käitumine vms), kuid oluline erinevus võrreldes hädakaitsega on selles, et hädaseisundi korral puudub õigusvastane rünne õigushüvele. Päästmistoiming on koosseisupärane tegu, mis on ohu kõrvaldamiseks või vähendamiseks objektiivselt vajalik ja mis subjektiivselt on kantud päästmistahtest.¹⁷¹

Süüline hädaseisund tähendab seda, et isik on oma süülise käitumisega ise viinud enda olukorda, kus ta peab päästma oma õigushüve teise hüve kahjustamise hinnaga. Iseenesest ei välista süüliselt põhjustatud hädaseisund isiku õigust enda hüve päästa. Kui isik on ohu tekitanud kavatselt eesmärgiga oht võõrast õigushüve hävitades kõrvaldada (ründe provotseerimine), siis hädaseisund puudub. Samuti siis ei saa isik oma tegu hädaseisundiga õigustada, kui ta kutsub hädaolukorra esile oma tahtliku teoga.¹⁷²

Hädaseisundi kontseptsioonil islami karistusõiguses on palju sarnaseid jooni Eesti omaga, kuid erineb sarnaselt hädakaitsele hädaseisundis toimepandud teo hindamisega. Kahel õiguskultuuril on seatud erinevad sotsiaalse kontrolli piirid, siit tulenevalt aga ka tegudele järgnev erinev õiguslik reaktsioon. Sellega tuleb arvestada, kui islami õiguskultuuri esindajat mõistetakse euroopa õiguse järgi süüdi.

---

¹⁶⁹ Амир Омар Ахмед, lk 90-91.

¹⁷⁰ K. Kuhl. Karistusõigus. Üldosa. Tallinn: Juura 2002, lk 20.

¹⁷¹ RKKKo nr 3-1-1-95-06 p 12.

¹⁷² RKKKo nr 3-1-1-95-06 p 13.

5.2.3 Kahetsus

Kui Eestis ei loeta kahetsust õigusvastasust välistavaks asjaoluks, siis islami karistusõiguses on kahetsus eriline vastutust välistav asjaolu. Seda on võimalik rakendada kindlate kuritegude puhul, mis on islami õigusdoktriiniga määratletud. Demonstreerides oma kahetsust kurjategija näitab, et on juba muutunud ning teda karistada ei ole enam vaja. Suurem osa islami õigusteadlastest peavad kahetsust vastutust välistavaks asjaoluks salgamise, välja arvatud prohvet Muhammad'i salgamise puhul. Salgamise eest määratakse aeg, kui kurjategija võib läbi kahetsuse pöörata tagasi Islami usku ning seeläbi kriminaalvastutusest vabaneda. Mässaja kahetsust tunnistatakse siis, kui ta vabatahtlikult andis ennast võimudele üle.¹⁷³

Puhtsüdamlik kahetsus on Eesti karistusseadustikus paigutatud karistust kergendavate asjaolude nimekirja ning selle eelduseks on isiku süü ülestunnistamine või süüteo avastamisele aktiivne kaasaaitamine¹⁷⁴ Võrreldes islami karistusõiguses esineva kahetsuse kui vastutust välistatava asjaoluga, on tegemist erinevate karistusõiguslike instituutidega.

5.3 Kultuuride kohanemisprotsessid akulturatsiooniteooria järgi

Ränne ja etniliste vähemuste kohanemine, selle mõju riigile on kui konkreetsel territooriumil sõlmitud ühiskondlik kokkulepe: toimub riigi õiguskorra suunamine ning teatud määral ka vähemuste poolt enda kultuuri ja religiooni kehtestamine. Etniliste vähemuste kohanemismorme käsitletavaid teooriaid on mitmeid¹⁷⁵, üks nendest on Kanada teadlase John Berry akulturatsiooniteooria. Akulturatsiooni võib defineerida kui kultuuriliste muutuste protsessi, mille aluseks on pidev ja otsene kontakt kahe kultuuri esindajate vahel. Berry toob akulturatsiooni vormidena välja:

- 1) assimilatsiooni – ei peeta vajalikuks oma kultuuri ja identiteedi omapära säilitada, n-ö sulandutakse põhirahvusega. Võetakse üle põhirahvuse keel ja kombed, seda nii ühiskondlikul tasandil kui perekonnas ja isiklikus elus;

---

¹⁷³ R. Peters, lk 39.

¹⁷⁴ Karistusseadustik RT I, 17.12.2015, 9. –<https://www.riigiteataja.ee/akt/12851240?leiaKehtiv> (24.03.2016).

¹⁷⁵ Nt M. Domander. Immigration and Acculturationin. Proceedings of the VI EGEA Congress. Tartu 1995, lk 35-42; T. Tammaru, T. Vihalemm. Integration or Marginalisation: The Case of Russian in Estonian Today and Tomorrow. København: Ekspressen Tryk & Kopicenter 1997, lk 216-224.

- 2) integratsiooni – peetakse vajalikuks sidemete olemasolu nii oma kui põhirahvusega. Õpitakse põhirahvuse keelt ja kombeid ning kasutatakse neid laiemates ühiskondlikes suhetes, kuid säilitatakse oma keel ja kombeid, mida kasutatakse perekonnaringis ja rahvuskaaslastega suheldes;
- 3) separatsiooni – ei peeta vajalikuks kontaktide olemasolu põhirahvusega, st ei õpita ära põhirahvuse keelt ega kombeid. Seejuures säilib aga tugev kontakt oma rahvuskaaslastega ja tugev oma rahvuse identiteet. Sellisel juhul toimub kahe rahvuse paralleelne koeksisteerimine ja omavahelised kontaktid on minimaalsed;
- 4) marginalisatsiooni – ei looda kontakte põhirahvusega, st ei õpita ära põhirahvuse keelt ja kombeid, kuid samas kaotatakse sidemeid oma rahvuskaaslastega. Sellega kaasneb sageli identiteedi kriis. Marginalisatsioon tähendab eemalejäämist üldistest ühiskondlikest suhetest, apaatiat ja tõrjutustunnet.¹⁷⁶

Kui vaadata Euroopas ja Ameerika Ühendriikides juba paari sajandi jooksul kestnud mitme kultuuri kohanemisprotsesse, siis tuleb täheldada, et esimese põlvkonna migrantide puhul ei ole akulturatsiooniga jõutud kaugemale kui separatsiooni tasemele, teise ja kolmanda põlvkonna migrantide puhul on marginalisatsiooni tagajärjel tekkinud apaatia ja tõrjutustunne, mis viib sageli massirahutusteni ning konkreetse riigi ja ühiskonna sotsiaalse kontrolli piiride eiramiseni.

---

¹⁷⁶ J.W. Berry. Acculturation and Adaptation in a New Society. International Migration 1992 nr 30, lk 69-85.

KOKKUVÕTE

Kaasaegse multikultuurse ühiskonna kontekstis on võrdleva õigusteaduse tähtsus taaskord tõusuteel. Seoses islami kogukonna järjepideva kasvuga nii Euroopas üldiselt, kui ka lähiajal Eestis, suureneb euroopaliku õiguskultuuri säilitamise huvides vajadus põhjalikumalt uurida islami õiguskultuuri.

Käesolevas töös keskenduti karistusõiguse mõningate aktuaalsete aspektide võrdlemisele kahe õiguskultuuri kontekstis, eesmärgiga leida vastus küsimusele, kas ja millised võimalused on uues sotsiaalpoliitilises situatsioonis islamistliku ja euroopaliku õiguskultuuri lähenemisel.

Mitme kultuuri kohanemisprotsesse on üritatud juba mitmeid sajandeid reguleerida Euroopas ja ka teistel kontinentidel, kus aktiivne migratsioon on kestnud. Paraku on akulturatsiooniprotsess jõudnud valdavalt vaid separatsiooni tasemele, kus kontaktide olemasolu põhirahvusega ei peeta vajalikuks, ei õpita ära põhirahvuse keelt ega kombeid. Olulisemaks peetakse tiheda kontakti säilimist oma rahvuskaaslastega säilitades tugevalt oma rahvuse identiteeti. Sellistes separatsiooni tingimustes eksisteerivad põhi- ja vähemusrahvuse kultuurid paralleelselt ning omavahelised kontaktid on minimaalsed.

Kultuuriga on lahutamatult seotud sotsiaalse kontrolli teostamise põhimõtted ühiskonnas. Sotsiaalse kontrolli olemuseks on hinnangu andmine inimekäitumise erinevatele vormidele. Nagu on hinnangulised sotsiaalse kontrolli aluseks olevad sotsiaalsed normid nii on kokkuleppelised ka hinnangud ise olles sõltuvuses ajast ja ruumist. Õeldu viitab asjaolule, et erinevates kultuuri- ja õigusruumides ei pruugi ühiskonna hinnangud kokku langeda isegi vormilt ja sisult sarnaste käitumisaktide suhtes.

Sotsiaalse kontrolli mõiste ei ole uus – selle nähtuse teoreetilisi algallikaid on võimalik leida juba antiikaja filosoofide teostes. Küll on aga uus situatsioon, milles sotsiaalse kontrolli erinevad liigid toimivad. Siit koorubki välja antud töö keskne küsimus: millised on kompromissi võimalused tingimustes, kus kultuuriliste erinevuste pinnalt on paralleelselt elujõulistena olemas erinev hinnanguline süsteem sotsiaalse kontrolli kontekstis.

Tuleb rõhutada, et islami õigus on religioonile rajatud õigussüsteem ning sotsiaalse kontrolli struktuur ei ole euroopa õiguskultuuriga sarnane. Islami õigus- ja kultuuriruumis formaalse sotsiaalse kontrolli vahenditeks ei ole peamiselt õigusnormid. Formaalse ja mitteformaalse

kontrolli piirid on nihkes ja riigi reaktsioon indiviidi käitumisele, kriminaliseerimine, sanktsioonid ning ka indiviidi ümbruskonna (pere, sõbrad, töökaaslased jne) heakskiit või hukkamõist on kehtestatud religiooniga.

Võrreldes islamistlikku ja euroopalikku (antud töös tugineti selles osas Eestile) karistusõigust, võib tuua välja järgmised sarnased ja erinevad jooned:

- 1) Kahe õigussüsteemi erinevuseks on islami karistusõiguses kuriteo definitsiooni puudumine. Islami riikides on *common law* mõju olnud suur ning kuriteo definitsiooni puudumist saab selgitada üldise õiguse seisukohtadega, kus karistusõiguses ei ole võimalik kuriteo puhul ammendavalt määratleda kõiki selle elemente. Otsustava tähendusega on kultuuriline erinevus ja religiooni koht indiviidide sotsiaalses elus. Islami õigus on rajatud religioonile, millest tulenevalt on juba kriminaliseerimise staadiumis islami ühiskonnas võrreldes kristliku Euroopaga erinev arusaam heast ja halvast ning sellest, mis on lubatav ja mis mitte. Eesti karistusõiguse puhul on tegemist kodifitseeritud õigusega, mis ei tohi sisaldada ebamääraseid kuriteokirjeldusi;¹⁷⁷
- 2) Eesti ja islami karistusõiguse legaliteedipõhimõtte determineerib õigusnormi olemasolu ning rajaneb kahel põhimõttel: isiku süüdimõistmine saab toimuda üksnes kirjutatud õigusnormi alusel (karistusnormi tagasiulatuva jõu keeld) ja iga tegu või tegevusetus, mis ei ole keelatud, on lubatud. Süütegude jaotus on suuremas osas Islami riikides üle võetud Euroopa, eeskätt Prantsusmaa karistusõigusest ning õigusvastased teod jaotuvad kuritegudeks ja süütegudeks, kuid kuritegude liigitamisel on olulisi erinevusi. Islami karistusõiguses esinevad *huddud* ehk kuriteod Jumala ehk Allahhi sõna vastu, mis väljendub jumalasõna eiramises ning on seeläbi suunatud kogu muhamedlaste kogukonna vastu. Süüteod, mis on seotud religiooninormide rikkumisega ei ole Eestis kriminaliseeritud;
- 3) Euroopa õiguskultuurile arhailisena tunduv veritasumaks, eksisteerib ka kaasaegses islami karistusõiguses (*dija*). Teisisõnu on *dija* puhul tegemist valurahaga. *Dija* liiki toimepandud kuriteo puhul on maks surma või tervisekahjustuse tekitamise eest kohustuslik, kuid kannatanu poolel puudub võimalus nõuda karistust ehk veritasu. Sisuliselt realiseerib riik veritasumaksuga islami karistusõiguses karistust. Eesti karistusõigus ei näe raske isikuvastase kuriteo eest sanktsioonina ette rahalist karistust selle toimepanemise eest;

---

¹⁷⁷ Vt J. Sootak 2010, lk 47.

- 4) Isiku õiguslik staatus erineb islami karistusõiguses euroopa õiguskuultuuri omast nii struktuuriliselt kui ka sisuliselt. Euroopa õiguskultuuris on õiguse subjektid subjektiivsete õiguste ja juriidiliste kohustuste kandjad. Nendeks on isikud, kes osalevad õiguslikus elus. Šariaat eristab aga kolme liiki õiguse subjekte: moslemid, *ahl az-zimma* ja *harb*.¹⁷⁸ Eesti karistusõiguses ei tehta vahet, mis kultuuri või religiooni esindajaga on tegemist, kas selles või teises kultuuris on see tegu kriminaliseeritud või mitte ning kas selles isik vastutab seda liiki toimepandud kuriteo eest. Eesti karistusõiguses kehtib territoriaalsuse põhimõte, mis võrdsustab kõiki õiguse subjekte seaduse ees;
- 5) Eesti karistusõiguses on süüvõimel kaks kohustuslikku tunnust: süüdivus ja vanuse piir. Süüdivuse osas vaimuhaiguse ja psüühikahäire osas sisulist erinevust ei ole. Oluliseks erinevuseks on ka narko- või alkoholijoobe seisund. Eesti KarS § 36 kohaselt ei välista tahtlikult või ettevaatamatusest põhjustatud joobeseisund süüd. Islami karistusõiguses välistab joobeseisund süü tingimusel, et teo toimepanemiseks oli kasutatud sündi või tegemist oli eksimusega. Vanusepiir, kui isikut saab kriminaalvastutusele võtta on samuti erinev – Eestis on sätestatud vanusepiiriks 14 aastat, islami karistusõiguses aga ühtset seisukohta ei eksisteeri. Üldistatuna võib öelda, et 9-12 eluaastani ei saa isikut kriminaalkorras karistusele võtta, 9-12 ja 15-18 kriminaalvastutusele võtmine eeldab kohtu poolt täisealisuse tuvastamist. 13-14 aastaste puhul on erinevates õigusdogmaatikates erinevad seisukohad, kuid üldistatult võib öelda, et selles vanuses saab isikut vastutusele võtta, kuid kriminaalvastutusele võtmine eeldab samuti kohtu poolt täisealisuse tuvastamist. Süüd välistava asjaoluna on islami karistusõiguses kasutusel eksimus, mille analoogia eesti karistusõiguses puudub;
- 6) Õigusvastasust välistavates asjaoludes esineb samuti mitu põhimõttelist, kuid euroopa õiguskultuuris kohanemiseks olulist erinevust. Islami karistusõigus ei määratle hädakaitsepiiride ületamise kriteeriume, mis raskendab oluliselt hädakaitse piiride ületamise tuvastamist, samuti ei too hädakaitse piiride ületamine islami karistusõiguses kaasa kriminaalvastutust, vaid hüvitise tasumise kohustuse. Seega võib islami õiguskultuuri esindaja ka euroopa kultuuriruumis lähtuda oma õiguskultuuri sotsialiseerimisel omandatud arusaamast hädakaitse seisundis kaitsetegevuse intensiivsuse lubatavusest ning teo karistatavuse piiridest. Nt seksuaalründe puhul

---

¹⁷⁸ *Supra*, ptk 4.4.

peab naine oma au kaitsma ning kaitsetegevusele piire ei seata. Kui ta ei ole enda au kaitsnud vastavalt nõutule, siis loetakse, et ta oli vahekorraga nõus;

- 7) Hädaseisundi kontseptsioonil on islami karistusõiguses palju sarnaseid jooni Eesti omaga, kuid erineb sarnaselt hädakaitsele hädaseisundis toimepandud teo hindamisele. Kahel õiguskultuuril on seatud erinevad sotsiaalse kontrolli piirid, siit tulenevalt aga ka tegudele järgnev erinev õiguslik reaktsioon. Näiteks toidu vargus, et vältida näljasurma, alkoholi tarbimine kõrbes, et kustutada janu.

Eeltoodust nähtuvalt väga suuri erinevusi kahe õiguskultuuri karistusõiguse uuritavates aspektides ei ole, kuid olemasolevad on väga tähtsad. Oluliseks erinevuseks, mis mõjutab kahe õiguskultuuri kohanemisprotsessi on asjaolu, et islami karistusõiguses on erinevate subjektide suhtes ette nähtud erinevad karistused, mille tagajärjel erinevate õigussubjektide õigusteadvuses kinnistuvad erinevad sotsiaalse kontrolli piirid. Islami õiguskultuuri esindajatel, kes saabuvad Euroopa õigusruumi elama esineb õiguslik ootus, et analoogselt erineva (leebema) kohtlemisega teise kultuuri esindajate suhtes islami riikides on ka nemad euroopa õigusruumis erineva staatusega õigussubjektid: võõras õigusruumis analoogselt islami karistusõigusega koheldakse neid erinevalt ehk sama õigusvastase teo eest nähakse ette leebem karistus. Sellist erinevust isikute ootuses tuleb silmas pidada ka Eestis võimalike kaasuste lahendamisel.

Süüd välistavate asjaolude erinevused islami ja eesti karistusõiguses mõjutavad oluliselt islami õiguskultuuri esindajate õiguspärase käitumise tagamist. Süüd välistavate asjaolude piirid islami karistusõiguses ei ole võrreldes eesti karistusõigusega nii ranged. Õigusvastase teo toimepannud isikul on võimalusi ennast puhtaks rääkida rohkem, eeskätt oma kogukonna kaaslaste silmis. Siit on tuletatav kahe õiguskultuuri erinevus formaalse ja mitteformaalse kontrolli piiride osas. Indiviidi õigusvastase käitumise puhul on Islami kultuuris ranged mitteformaalse sotsiaalse kontrolli piirid ja paindlikud formaalse sotsiaalse kontrolli piirid, eesti õigusruumis aga vastupidi.

Ilmselge, et ühe uuringu pinnalt ei ole võimalik teha universaalset järeldust, mis oleks kogu integratsiooni probleemide lahenduseks, kuid üheks lähtepunktiks, kust tuleb autori seisukohalt alustada, on õigusharidus. Eesti ülikoolide õppekavadesse tuleb sisse viia valikainena islami õigus. Selle valdkonna põhjalik uurimine võimaldab mõista selle õiguskultuuri põhimõttelisi erinevusi võrreldes eesti õigusega ja juba õiguspraktika tasemel läheneda teadlikult tekkinud probleemidele või konfliktide lahendamisele. Piisavate teadmistega õiguspraktik saab sellisel juhul kahe kultuuri esindajate vahel tekkinud vaidlust

tõhusamalt lahendada, mõistes mõlemat poolt ja selgitades islami kultuuri esindajatele mitte ainult eesti formaalse sotsiaalse kontrolli piire, aga ka seda, mille poolest erineb see nende kodumaal kohaldatavast õigusest.

Formal Social Control on Example of Penal Power in the European and Islamic Cultural Space

SUMMARY

In context of modern multicultural society, importance of comparative law is in path of progress once again. In connection with continuous growth of the Islamic community in Europe in general, as well as in the nearest future in Estonia, necessity for consistent study of the Islamic legal culture more thoroughly is increasing.

In present thesis it was concentrated on comparison of certain actual aspects of penal power in context of two legal cultures, with a view to find response to the question, whether and which possibilities exist in a new social-political situation by approach of the Islamic and European legal cultures.

There have been attempts to regulate adaptation processes of several cultures already for centuries in Europe as well as on other continents where active migration has lasted. Unfortunately, acculturation process has reached predominantly only to level of separation where existence of contacts with indigenous nation is not considered necessary, nor language either customs of the basic nation are not learnt. It is considered more important to keep close contact with one's fellow nationals by maintaining strongly identity of one's nation. In such conditions of separation, cultures of the main ethnic nationality and national minorities exist in parallel and their mutual contacts are minimal.

Principles of conducting social control in society are inseparably connected with culture.

The nature of social control is to give assessment to different forms of human behaviour. As social norms being basis to social control are evaluative, also evaluations themselves are agreeable and dependent on time and space. The above-said refers to circumstance that in different cultural and legal spaces evaluations of society may not match even in relation to behavioural acts that are similar by form and content.

The term of social control is not a new one - theoretical initial sources can be found already in works of ancient philosophers. Alas, the situation where different types of social control operate, is a new one. Here the central question of the work unfolds: which are the

possibilities of compromise in conditions where different evaluative systems on the basis of cultural differences are viable in parallel in the context of social control.

It must be stressed that the Islamic law is a legal system built on religion and structure of the social control is not similar to the European legal culture. In the Islamic legal and cultural space, legal provisions are not the main means of formal social control. Borders of formal and informal control are shifted and response of the state to behaviour of an individual person, criminalisation, sanctions and also approval or condemnation by close environs (family, friends, colleagues, etc.) is prescribed by religion. If to compare the Islamic and European penal power (in present work it is relied on Estonia in this part), then following similar and different traits can be brought out:

- 1) The difference between two legal systems is that definition of crime is missing in the Islamic penal power. In the Islamic countries, influence of *common law* has been great and absence of definition of crime can be explained by standpoints of general law, where it is not possible to specify all its elements exhaustibly in penal power. Cultural difference and place of religion in social life of individuals are of decisive meaning. The Islamic law is based on religion, proceeding from what, in comparison with the Christian Europe, already in the stage of criminalisation there is different understanding of good and bad and about what is acceptable and what is not in the Islamic society. In case of the Estonian penal power it is dealt with the codified law that cannot contain vague crime descriptions¹⁷⁹;
- 2) Principle of legality of the Estonian and Islamic penal power determines existence of a legal provision and is based on two principles: conviction of a person may take place on the basis of a written legal provision only (prohibition of retroactive effect of legal provisions) and every deed or failure to act that is not banned is permitted. In most of the Islamic countries, division of offences has been transposed from the European, foremost from the French penal power, and unlawful deeds are divided into crimes and offences, but there are significant differences by classification of crimes. In the Islamic penal law, there are present *Hududs* or crimes against the word of the God or Allah, that are expressed in disregard of the word of God and hence, directed against the whole Moslem community. Offences that are related to breach of religious norms, are not criminalised in Estonia.

---

¹⁷⁹ See J. Sootak 2010, p. 47.

- 3) Blood-money that seems archaic to the European legal culture, exists also in modern Islamic penal law (*diyya*). In other words, in case of *diyya* it is dealt with the financial compensation. In case of commission of *diyya*-type crime, reprisal for causing death or health injury is mandatory, but the party of the victim cannot demand death punishment or *vendetta*. In essence, by means of blood-money, the state realises punishment in the Islamic penal power. The Estonian penal power does not provide pecuniary penalty as sanction for committing serious crimes against the person.
- 4) Legal status of a person differs in the Islamic penal power from that of the European legal culture structurally as well as essentially. In the European legal culture, subjects of law are carriers of subjective rights and legal obligations. These are people who participate in legal life. But shariat differs three kinds of subjects of law: the Muslims, the *Ahl- al-Zimmah's* (*non-citizens*) and the *harbs* (*enemies*)¹⁸⁰. In the Estonian penal power, difference is not made between representatives of certain cultures or religions, whether this deed is criminalised in this or that culture or not, and whether the person is responsible for committing of such type of crime or not. In the Estonian penal power there is in effect the principle of territoriality that equalises all subjects under law in front of legislation.
- 5) In the Estonian penal power, the guilt capacity has two mandatory characteristics: mental capacity and age limit. In part of mental capacity, there is no substantive difference between mental illness and mental disorder. Significant difference is also in the state of drug or alcoholic intoxication. Pursuant to section 36 of the Estonian Penal Code, a state of intoxication caused intentionally or through negligence shall not preclude guilt. In the Islamic penal power, a state of intoxication precludes guilt on condition that force had been used for committing of the deed or if it had been dealt with an error. The age limit when the person can be brought to criminal justice is also different - in Estonia the age limit is set to 14 years of age, but in the Islamic penal power, common standpoint does not exist. It can be said that until the age of 9-12, the person can not be brought to justice in criminal order, criminal prosecution between ages 9-12 and 15-18 assumes establishing of the age of majority by the court. In case of persons of 13-14 years of age, there are different standpoints in different legal docmatics, but it can be said generally that in this age a person can be brought to justice, but criminal prosecution assumes also establishing of the age of majority by

---

¹⁸⁰ *Supra*, Chapter 4.4.

the court. As a circumstance precluding guilt, in the Islamic penal power there is an error that has no analogy in the Estonian penal power.

- 6) In circumstances precluding unlawfulness there are present also several conceptual, but important differences that are necessary in order to get accustomed in the European legal culture. The Islamic penal power does not specify criteria of exceeding limits of self-defence that aggravates substantially establishing of exceeding of limits of self-defence, neither does exceeding of limits of self-defence bring along criminal liability in the Islamic penal power, but the obligation to pay compensation. Hence, a representative of the Islamic legal culture may proceed from his/her understanding learnt by socializing in his/her own legal culture about permissibility of intense protective activities in situation of self-defence and limits of punishability of the deed. For example, in case of sexual attack, a women must protect her honour and there have not been set any limits to protective activities. If she has not protected her honour according to what is required, then it is considered that she has agreed with the intercourse.
- 7) Concept of the emergency situation has many similar traits in the Islamic penal power with that of the Estonian one, but differs over assessment of a deed as self-defence committed in state of emergency. There have been set different limits to social control in two different legal cultures, and proceeding from this, also legal response following the deeds is different. For example, theft of food in order to avoid famine death, consumption of alcohol in desert on order to slake one's thirst.

Proceeding from the above-said, very big differences in aspects of penal power of two legal cultures being researched are not present, but the existing ones are very important. An important difference that influences adjusting process of two legal cultures is the circumstance that in the Islamic penal power there are foreseen different penalties in relation to different subjects to law as a result of what different limits of social control are fixed in legal consciousness of subjects to law. Representatives of the Islamic legal culture coming to reside to the European legal space hold legal expectation that similarly to different (milder) treatment in relation to representatives of other cultures in the Islamic states, they are also subjects of different status in the European legal space: in a foreign legal room they will be treated differently as it is done in the Islamic legal space, or milder punishments would be foreseen for the same unlawful deed. Such a difference in expectations of persons must be taken into account also by solving possible cases in Estonia.

Differences in circumstances that preclude guilt in the Islamic and Estonian penal power, influence substantially safeguarding of law-abiding behaviour of representatives of the Islamic legal culture. Limits of circumstances precluding guilt are not so strict in the Islamic penal power as in the Estonian one. A person who has committed unlawful deed, has more options to talk it into a fair act, especially in the eyes of members of his/her community. Here the difference between two legal cultures in part of formal and informal control can be derived. In case of unlawful behaviour of an individual, there are strict limits of informal social control and flexible limits of formal social control in the Islamic culture, but in the Estonian legal space it is the other way round.

It is evident that on the basis of the study it is not possible to draw any universal conclusions that would solve all integration problems, but one starting point, from where it could be kicked off, is - from the author's standpoint, - namely legal education. There should be introduced the Islamic law as elective subject to curricula of the Estonian universities. Thorough research of this field would enable to understand principal differences of this legal culture in comparison with the Estonian legal culture and would enable, already on level of legal practice, to tackle consciously the emerged problems or solving of conflicts. Legal practitioners having sufficient knowledge could solve disputes more efficiently in this case, as they have understanding of both parties and could explain to representatives of the Islamic culture not only the limits of the Estonian formal social control, but also how do these differ from the law applied in their homeland.

Kasutatud kirjandus

1. A. Aarnio. Õiguse tõlgendamise teooria. Tallinn: Juura 1996.
2. I. Aimre. Sotsioloogia. Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2006.
3. R.L. Akers. Criminological theories: Introduction and Evaluation. Los Angeles 1997.
4. Mohamed Al Awabdeh. History and prospect of Islamic Criminal Law with respect to the Human Rights. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Dr.jur. Berlin 2005.
5. M. A. Al-Bakhit, L. Bazin, S. M. Cissoko. History of Humanity. Vol IV. UNESCO 2003.
6. L. Auväärt jt. Noorte õigusliku sotsialiseerumise uurimine üleminekul riigisotsialismist vabaturumajandusse: materjale kordusuuringust. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus 1999.
7. P. Berger, T. Luckmann. The Social Construction of Reality. New York: Doubleday 1966.
8. J.W. Berry. Acculturation and Adaptation in a New Society. International Migration 1992 nr 30.
9. N. J. Coulson. "Sharī'ah". - <http://www.britannica.com/topic/Shariah> (08.01.2016).
10. R. David, J.E.C Brierley. Major Legal Systems in the World. London 1985.
11. M. Deflem. Sociology of Law. Cambridge: University Press 2008.
12. M. Domander. Immigration and Acculturationin. Proceedings of the VI EGEA Congress. Tartu 1995.
13. M. Freeman. The Legal Structure. London 1974.
14. S. Kaugia. Normatiivse käitumise regulatiivsest ja teadvuslikust tasandist. – Ühiskonna turvalisuse teenistuses. Artiklite kogumik. A. Lall (koost). Tallinn: Sisekaitseakadeemia 2010.
15. S. Kaugia. Sotsioloogia ja õiguse sotsioloogia teoreetilisi käsitusi. – Õppematerjal Avatud Ülikoolile. Tartu Ülikool, õigusteaduskond. Tartu 2000.
16. S. Kaugia. Õigussotsioloogia ainest ja ajaloolisest arengust. – Õigus ühiskonnas. Artiklite kogumik. S. Kaugia (koost). Tartu: Avatar 2006.
17. S. Kaugia. Õiguse sotsioloogia: õigus kui sotsiaalse kontrolli instrument. - T. Ainepaio jt. Sissejuhatus õigusteadusesse. Tallinn: Juura 2003.

18. S. Kaugia. Õigusteadvus: olemus, kujunemine, toimimine. – Õigus ühiskonnas. Artiklite kogumik. S. Kaugia (koost). Tartu: Avatar 2006.
19. S. Kaugia. Õigusteadvuse olemus ja arengudeterminandid. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus 2011.
20. M. Khadduri. The Islamic conception of justice. London 1986.
21. Koraan. Tõlkinud Haljand Udam. Tallinn: Avita 2007.
22. K. Kühl. Karistusõigus. Üldosa. Tallinn: Juura 2002.
23. G. LeBon. Hulkade psühholoogia. Tallinn: Loomingu raamatukogu 1991.
24. M. Lippman. Islamic Criminal Law and Procedure: Religious Fundamentalism v. Modern Law. Int'l & Comp. L. Rev. 29 (1989).
<http://lawdigitalcommons.bc.edu/iclr/vol12/iss1/3/> (20.01.2016).
25. C.B. Little. Deviance and control: Theory, research, and social control. Peacock Publishers 1995.
26. D.A. Locher. Collective Behavior. New Jersey 2002.
27. Ed. D. Mitchell. A New Dictionary of Social Sciences. New York 1979.
28. R. Narits. Õiguse entsüklopeedia. Tallinn: Juura 2004.
29. P. Nuuma. Karistusõiguse üldosa: õppevahend. Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus 2004.
30. F.I. Nye. Family Relationships and Delinquent Behavior. Greenwood Press 1958.
31. Ph. Ostein. Islamic Criminal Law: What It in Means in Zamfara and Niger States. Journal of Public and private Law Vol.4, 2000.
32. R. Park. Human Ecology.
<http://www.bolenderinitiatives.com/sociology/robert-ezra-park-1864-1944>, (17.03.2015).
33. T. Parsons. The Structure of Social Action. New York: The Free Press 1937.
34. T. Parsons. The social system. Glencoe: The Free Press 1951.
35. R. Peters. Crime and Punishment in Islamic law. Theory and Practice from the Sixteen to the Twenty- first Century. New -York 2005.
36. T. Ploom. Õigus(e)rikkumine- ühe mõiste iseseisev elu. – Tractatus terribiles. Artiklite kogumik professor Jaan Sootaki 60 juubeliks. A. Parmas, P. Pruks (koost). Tallinn: Juura 2009.
37. E. Raska. Sotsiaalne programm: Kuritegevuse ennetamine: teooria ja praktika küsimusi. Tallinn 1987.
38. R. Repp. Qanun and Shari'a in the Ottoman context, in Islamic law: social and historical context, edited by Al-Azmeh. London 1988.

39. E. A. Ross. Social Control. A Survey of the Foundations Order. Cleveland-London 1969.
40. J. Schacht. The Origins of Muhhammadan Jurisprudence. ACLS History E-Book Projekt 2001.
41. C. Schirrmacher. Basic features of Islamic criminal law.
<http://www.islaminstitut.de/View-article.89+M5606a3c7214.0.html> (25.01.2016).
42. Mohamed Shallal. Islamic criminal law. Amman. Jordan 1996.
43. J. Sootak. Karistusõiguse alused. Tallinn: Juura 2003.
44. J. Sootak. Karistusõigus. Üldosa. Tallinn: Juura 2010.
45. J. Sootak. Kriminaalpoliitika. Tallinn: Juura 2015.
46. J. Sootak, P. Pikamäe. Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura 2015.
47. J. Sootak. Sanktsiooniõigus: Karistusõiguslikud regulatsioonid ja nende kohaldamine. Tallinn: Juura 2007.
48. J. Sootak. Veritasust kriminaalteraapiani. Tallinn: Juura 1998.
49. S. Sylvester Jr, E. Sagarin. Politics and Crime. New York: Praeger Publishers 1972.
50. Mahmood Tahir. Criminal Law in Islam. Delhi 1994.
51. T. Tammaru, T. Vihalemm. Integration or Marginalisation: The Case of Russian in Estonian Today and Tomorrow. København: Ekspresen Tryk & Kopicenter 1997.
52. G. Tarde. On Communication and Social Influence. Chicago 1969.
53. Амир Омар Ахмед. Развитие головного законодательства Судана: основные институты общей части. Москва 1999.
54. Аристотель. Политика. Метафизика. Аналитика. Санкт-Петербург: Мидгард 2008.
55. Ф.М. Ацамба. История религии. Москва: Высшая школа 2004.
56. С. Баньковская. Современная американская социология.
http://socioline.ru/_seminar/library/history/mas/01_park.php, (17.03.2015).
57. П.Л. Бергер. Приглашение в социологию. Москва: Гуманистическая перспектива 1996.
58. Л.В.С. Ван ден Берг. Основные начала мусульманского права. Москва 2005.
59. М. Вебер. Избранные произведения: перевод с немецкого Ю.Н. Давыдова. Москва 1990.
60. Я. Гилинский, В. Афанасьев. Социология девиантного (отклоняющегося) поведения. Москва 1993.

61. Я. Гишинский. Социальный контроль в современном обществе: проблемы и перспективы. Москва 1992.
62. Т. Гоббс. Избранные произведения: В 2-х томах. Том 1. Москва: Мысль 1964.
63. И. В. Григорьева. Теория государства и права. Москва 2009.
64. И.А. Громов, А.В. Воронов, А.Ю. Мацкевич. Социология. Москва: Мысль 2003.
65. Р. Давид, К.Жоффре-Спинози. Основные правовые системы современности. Москва: Международные отношения 2009.
66. В.И. Добренко, А.И. Кравченко. Социология. Том 3. Москва: Мысль 2000.
67. Г.Ф. Елаян. Основы мусульманского уголовного права. Махачкала 2002.
68. В. Касьянов, В. Нечепуренко. Социология права. Ростов – на - Дону 2002.
69. Г.М. Керимов. Шариат: Закон жизни мусульман. Ответы шариата на проблемы современности. Москва 2012.
70. И.Ю. Козлихин. Мусульманское право. Правоведение 2011 nr 3 (296).
71. В.М. Корельский, В.Д. Перевалов. Теория государства и права: Учебник для вузов. Москва: Издательство НОРМА 2000.
72. А. И. Кравченко, В. Ф. Анушин. Социология: Учебник для вузов. Питер 2003.
73. В. Кулыгин. Классическая социология. Москва 2004.
74. Д. Локк. Сочинения в 3-х томах. Том 3. Москва: Мысль 1988.
75. Н. Макиавелли. Государь: Сочинения. Москва: ЭКСМО-ПРЕСС 1999.
76. Ю. Максимов, К. Смоляр. Ислам. Москва: Религиоведение 2005.
77. К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. Том 13. Москва 1959.
78. Дж. Масионис. Социология. 9-е изд. Санкт-Петербург 2003.
79. А.Т. Наиль. Источники уголовного права, действующего в Палестине: диссертация кандидата юридических наук. Москва 1994.
80. С. Оспанов. Социология права. Алматы: Раритет 2002.
81. Т. Парсонс. О структуре социального действия. Москва: Академический Проект 2002.
82. Е. Пеньков. Социальные нормы – регуляторы поведения личности. Москва 1972.
83. Платон. Собрание сочинений в 4-х томах. Том 3. Москва: Мысль 1994.
84. В. Рубин. Личность и власть в Древнем Китае: Собрание трудов. Москва: Восточная литература 1999.
85. Ж.-Ж. Руссо. Об общественном договоре: трактаты. Москва: Канон – Пресс 1998.
86. Г. Спенсер. Основания социологии. Том 4. Москва 1898.
87. Л.Р. Сюкияйнен. Мусульманское право. Москва 1986.

88. Г. Тард. Сравнительная преступность. Перевод с французского И. Д. Сытина. — Москва 1907.
89. Н.Е. Торнау. Изложение начал мусульманского законовещения. Москва 1850.
90. В.В. Цмай. История государства и права. Москва 2005.
91. А.М. Яковлев. Взаимодействие личности и общества в системе социального контроля. Москва 1979.
92. А.М. Яковлев. Криминализация деяний в системе социального контроля и социального планирования. Москва 1982.
93. А.М. Яковлев. Социальный контроль в изменяющемся мире. Москва 1978.

Kasutatud normatiivaktid

94. Karistusseadustik. - RT I, 17.12.2015, 9.
95. Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 06.01.2016, 19.
96. Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 15.05.2015, 2.
97. Закон об исламских уголовных наказаниях Исламской Республики Иран. Перевод: А.И. Ахани. Москва 2008.

Kasutatud kohtulahendid

98. RKKKo nr 3-1-1-99-12.
99. RKKKo nr 3-1-1-95-05
100. RKKKo nr 3-1-1-29-11
101. RKKKo nr 3-1-1-111-04
102. RKKKo nr 3-1-1-38-04
103. RKKKo nr 3-1-1-108
104. RKKKo nr 3-1-1-95-06

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Julia Novodevitšenski von Jung,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Formaalne sotsiaalne kontroll karistusõiguse näitel euroopalikus ja islamistlikus kultuuriruumis,

mille juhendaja on Silvia Kaugia,

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 02.05.2016 aastal